بەشی پێنجەم

جوولەكەی تورك یان
توركی جوولەكە؟

١-جوولەکە لە تورکیادا:
کۆمەڵێك زانیاریی دراوو ئامارو ناو

لە ساڵی ١٤٩٢دا شای ئەراگونی فردیناندو شاژنی قشتاڵی ئیزابیل توانییان ئیسپانیا لە دەستی موسڵمانەکان بسەننەوە. لەو ساڵەدا میرنشینیی غەرناتە خۆی بەدەست هێزە مەسیحیەکانەوەدا، ئیسپانیاش دەستی بە پاکسازیی وڵات کرد تەنانەت لە موسلمانەکان و هەروەها جوولەکەش کە سەرپشکی کردن لە نیوان دوو شتدا: یان ئەوەتا دەبێ ئایینەکەی خۆیان بگۆڕن، یانیش دەبێ ئیسپانیا جێبهیلن. بەشی زۆری جوولەکەکان بریاریان دا دەست لە جەربەزەیی هەلگرن و خۆیان دوچاری ژیانی تاراوگە نەکەن، بۆیە لە ئایینی جوولەکە هەلگەرانەوەو بوون بە مەسیحی. بەلاّم زۆربەی ئەوانەی کە بە شیوەیەکی نهینی هەر لەسەر ئایینی خۆیان مانەوە؛ بەلاّم بە روالەت ببوون بە مەسیحی، لە دادگا کاسۆلیکیە پیرۆزەکانی پشکنین دا ژیانیان لەدەست دا.

بەلاّم ئەوانەی کە ئەوەیان پەسەند کرد کە جوولەکانە بمرن وەك لەوەی ببنە مەسیحی کە ژمارەشیان نزیکەی سێ سەد هەزار کەس بوو، بریاریان دا کۆچ بکەن؛سەرباری مەترسیەکانی ریگاو بانەکان و تالاّنی لەسەر دەستی دزەکان، یان لە برسانا و لە نەخۆشیانا مردن. دواجاریش ژمارەیەکی زۆریان گەیشتنە ئیتالیاو بەلقان، ئەوانەی گەیشتنە تورکیاش لەسەد هەزار جوولەکەیەك زیاتر بوون، لە ساڵی ١٨٩٢یشدا، واتە لە یادی چوار سەد ساڵەی کۆچی جوولەکەکاندا لە ئیسپانیاوە، یەکیك لە شاعیرە جوولەکەکان نووسیی: "ئەوەی لەسەر ئاینی خۆی مایەوە، بە رووت و قووتی چووە نیو ئەستەموولەوە، بۆ یەکەمجاریش گوییان لێبوو پییان دەوتن: "ئیوە کۆچەرن، بەخیرهاتن".

وەختێ جوولەکەکانی ئیسپانیا بەرەو دەولەتی عوسمانی چوون، ئەم دەولەتە قۆناغی دامەزراندنی تیپەراندبوو و چووبووە قۆناغی فراوانبوون و گەشەسەندنەوە. ئەو میژوونووسانەی دەربارەی جوولەکەکانی تورکیاش نووسیویانە وایدەبینن کە

گرنگترین پشتیوانە (رصید) یەك ئەو جوولەكانە لەگەڵ خۆیاندا بۆ توركیایان برد، دوای ئەوەی سەروەت و سامانی خۆیان لەدەست دا؛ بریتی بوو لە زانست و زانین. ئەمانە هەموو پیشەزان بوون و لە پیشەسازی و بازرگانیدا دەستیان هەبوو و، لە پیشەسازیی چەكیشدا پسپۆڕ بوون. هەر بۆیە ئەم شارەزاییەیان خستە ڕاژەی دەوڵەتی عوسمانیی‌یەوەو، بە تایبەتیش لە بواری چاپ و چنین دا، بە جۆرێك كە دوای پەنجا ساڵ لە پەیدابوونی چاپخانەی گۆتەنبێرگ یەكەمین چاپخانە چووە ناو وڵاتی عوسمانیەكانەوە.

شارەزابوونی جوولەكە لە زمانە خۆرئاواییەكاندا و مەیلیان بۆ بازرگانی و ئەزموونیان لە كاروباری دارایی و ئاڵوگۆڕی پارەداو پەیوەندییان لەگەڵ دەوڵەتانی تردا؛ بواری بۆ ڕەخساندن تا جۆرە كاری دەوڵەتی بگرنە دەست؛ لە قۆناغێكدا كە قۆناغی پەرەسەندنی پەیوەندی بوو لەگەڵ دەوڵەتانی ئەوروپادا.

لە كەشوهەوایەكی وەها لە باردا جوولەكەكان لەناو دەوڵەتی عوسمانی‌دا دەستیان بەكاروباری ژیانی خۆیان كرد. بە جۆرێك كە سەدەی شانزدەیەم بە "قۆناغی زێڕین" ی مێژووی جوولەكە لە توركیادا دەژمێردرێ.

لەم سەدەیەداو لە كاتێكا جوولەكەكانی ئەوروپا بە دەست چەشنەها چەوسانەوەو سەركوتكردنەوە دەیاننالاند، جوولەكەكانی دەولەتی عوسمانی لە سای موسلمانەكاندا بە ژیانیكی تەواو جیاوازی پر لە لیكبوردن و بەخشش ئاشنا بوون.

لەم قۆناغەدا كەسانیك لەنیو جوولەكەكاندا هەلكەوتن كە لە ژیانی دەولەتی عوسمانیدا رۆلی دیاریان گیرا. لەمانە "یاسیف ناسی" كە لە دایكبووی پورتوگالەو سەر بە خیزانیكی جوولەكەبوو كە بوون بە مەسیحی. بەرلەوەی لە دەولەتی عوسمانیدا ببیتە كارمەند؛ یاسیف ناسی بە "دۆن جوانی میگیز" دەناسراو سەرقالی كاروباری دارایی و ئالوگۆری پارەبوو، هەروەها خاوەنی چەند كۆمپانیایەكی بازرگانیی دەریاوانی بوو. هەر بۆیە سەروەت و سامانیكی زۆری هەبوو، لەنیوەندە سیاسییەكانی ئەوروپاشدا پلەو پایەی خۆی هەبوو. بەپێی دۆكیومنتەكانی موشیە هامون سەرۆكی پزیشكەكانی سولتان، میگیز لە سالی ١٥٤٤دا چوو بۆ ئەستەموول و ناوی خۆی نا "یاسیف ناسی" بەهۆی ئەو كۆمپانیانەوەی كە هەیبوون، هەروەها ئەو پەیوەندییانەیەوە كە لە ئەوروپادا دایمەزراندبوون زانیاریی "ئیستیخباراتیانە"ی

دەخستە بەردەست دەسەلاتی عوسمانی و، وەکو "راویژکار"یك لە کۆبوونەوەکانی "دیوان"دا بەشداریی دەکردو راپۆرتی سەبارەت باری دارایی‌و ئابووریی دەولەتانی ئەوروپاو ریکخستنە سەربازی و سیستمە جەنگیەکانیان پیشکەش دەکرد.

جوولەکەکانی ئەستەموول لەرووی پلەو پایەوە شانیان لە شانی "سەدری ئەعزەم" و وەزیرەکان دەداو، لە بیست پیشەی جیاوازدا کاروباریان بەریوە دەبردو، وەکو چینی ناوەراستی ئەمرۆ ببوون بە ئەلقەی گەیەنەری تویژەکانی کۆمەڵ.

لەگەڵ پاشەکشێی رۆلی/ گەشەسەندنی/ عوسمانیەکاندا؛ رۆلی دەسەلاتی جوولەکەکانیش رووی لە کزی کرد، ئەمەش لە سەرەتای سەدەی حەڤدەیەمدا روویدا، بە تایبەتی دوای سەرهەلدانی بزاڤە "رزگاریخواز"ەکانی جوولەکە کە بانگەشەیان بۆ ئەوە دەکرد تا جوولەکە بگەرینەوە بۆسەر زەمینی بەلین پیدراویان لە فەلەستین، ئەمەش بووە مایەی گرژییەك لە پەیوەندییەکانی عوسمانی-جوولەکەدا و، بگرە هەندێ لە سولتانەکانی وەکو مورادی سێیەم دەیوت: "چی دەبیت ئەگەر سەری هەموو ئەمانە بپەرینین؟"

ئیدی بەمجۆرە جوولەکەکان لە دەولەتی عوسمانیدا چوونە قۆناغی "دارمان"ەوەو ئەم بارە بۆ هەردوو سەدەی هەژدەو نۆزدە دریژەی کیشاو تا سەرەتای سەدەی بیستەم هیچ کاروچالاکیەکیان نەما.

ئەگەر بروانینە سەدەی هەژدەیەم، دەبینین لە شاریکی وەکو ئەزمیردا لە کۆی ٥ هەزار خیزانی جوولەکە بەتەنها پینجسەد خیزان خاوەن دوکان بوون. لە کاتیکا خیزانەکانی دی روویان کردۆتە سوالکردن (هەزار خیزان) یان هەندێ ریگا چارەی سادەی دی بۆ گوزەران. هەروەها جوولەکەکانی ئەستەموول و ئەدرنە، کە زوربەیان سوالکەرو قاچاخچی و کۆلهەلگرو دیوەرە بوون. بەلکو تەنانەت حاخامەکانیش "لە هەژارییەکی سەختدا دەژییان".

لە هۆیەکانی پاشەکشێی رۆلی جوولەکە عوسمانیەکان گەشەسەندنی رۆلی ئەرمەنیەکان لە دەولەتدا لەسەر حسابی پلەو پایەی جوولەکەکان لە ئابووری بەریوەبردندا.

لە سالی ١٨٩٣داو لەگەڵ سەرەتای سەردەمی "ریکخراوەکان"دا، جوولەکەکان کە رابەریکیان نەبوو، لەژیر رابەرایەتیی ئیبراهام دۆکامۆندۆدا کۆبوونەوە. ئەم کابرایەش

وەکو "ڕۆچیلدی خۆرهەڵات" بوو، بانکداریکی زۆر دەولەمەند بوو، هەولیدا بەرامبەر "لوبی‌ی ئەرمەنی" پیگەی کۆمەلەکەی خۆی پتەو بکات.

جوولەکەکان لە بزووتنەوەی "یەکیتی‌ی تورکی" دا ڕۆلیکی گرنگیان بینی، بەرادەیەك دوای سالی ١٩٠٨ هیچ ئەندامیك نەبوو لەو ڕیکخراوەدا ناموسلمان یان نا تورك بێ جگە لە جوولەکەکان. هەروەها کۆمەلیك جوولەکەی ناسراو لە بزووتنەوەی "تورکە لاوەکان"دا لە سالۆنیك ڕۆلی دیاریان بینی، لەوانە" ئەلبیرت فوا، لیون گاتینیو، ئەشیر سالم، ئیبراهام گالانت، ئیمانۆیل قەرەسو.

پاش دامەزرانی کۆماری تورکیا، پەیمانی لۆزان دانی بە مافەکانی ئەو کەمینانەدا نا کە لە تورکیا مابوونەوە، لەوانەش کەمینەی جوولەکە. بەلام ئەم پەیوەندییەی نیوان جوولەکەو تورك کە بەردەوام لەتازە بوونەوەدا بوو بەهۆی پروپاگەندەی زایۆنیستیەوە نەما، هەروەها بەهۆی سەپاندنی "باجی بوون"ەوە، کە باجیك بوو هەموو باجدەرانی دەگرتەوە. بەلام ناوەکان بەپێی ئایینەکانیان تۆمار کرابوون. ڕیژەی سەپینراو بەسەر موسلمانەکاندا ٥٪بوو، کەچی لەسەر جوولەکەکان ١٠٪ بوو، ئەم باجە بوو بەهۆی ئەوەی جوولەکەکان هەرچییەکیان هەیە بیفرۆشن تا بتوانن بیدەن، تا نابوود بوون. ئەوەی باجەکەشی نەدەدا؛ دەنیردرا بۆ ئۆردوگایەکی سەنتەری لە "عیشق قالە" و دەگیرا. بە کورتی جوولەکەکان لە تورکیادا گورزیکیان خوارد کە هەرگیز لەوەوپیش نەیانخواردبوو.

بە دۆڕانی ئەلمانی نازیست لە جەنگدا و سالی ١٩٤٤ باجی بوون لابرا. بەلام ئاسەوارەکانی لەسەر کۆمەلی جوولەکە لەناو تورکیادا مایەوە. لەگەڵ دامەزراندنی دەولەتی ئیسرائیلیشدا لە سالی ١٩٤٨دا، جوولەکەکان؛ بە تایبەتیش چینی ناوەراست و زیاتریش هەژارەکان تورکیایان جیهیشت و بەرەو دەولەتی نوێ بەرێ کەوتن. لە کۆی هەشتا هەزار جوولەکە لە سالی ١٩٢٧دا، بە تەنها سی‌هەزاریان لێ مایەوە لە کۆتایی چلەکاندا.

ئەو جوولەکانەی لە سەردەمی کۆماریداو تا دامەزراندنی ئیسرائیل لە تورکیادا مانەوە دەستیان دایە وەبەرهینانی پیشەسازی، بە رادەیەك لە سالی ١٩٤٢دا لە پیشەسازیی کوتاڵ و کاوچۆك و گۆرەویی گرانبەهاو ئاوریشم و چەترو جزمەو دەبباغی‌دا دەستیکی بالایان هەبوو. هەروەها لە کاتی جەنگی دووەمی جیهانیدا

جوولەکەکان لە ئەستەمووڵ خاوەنی کۆمپانیایەکی کەشتی و دوانزدە کارگەی ئاوریشم بوون. ئەمانەش هەموو لە رووی داراییەوە پشتبەستوو بوون بە دەزگای "پەیمانی جیهانیی جوولەکە" کە یارمەتیی گەورەی بۆ پشتیوانیی باری ماددی و مانەویی جوولەکە لە جیهاندا پیشکەش کردووە.

پاش دامەزرانی دەولەتی ئیسرائیل و ریک لە نیوان سالانی ١٩٥٠-١٩٨٠دا جوولەکە تورکەکان بەردەوام و هەموو ساتیك بە خۆیان و جانتایەکی سەرشانەوە ئامادەبوون بۆ کۆچ بەرەو ئیسرائیل. هەر بۆیە لەم ماوەیەدا وەبەرهینانی گرنگیان ئەنجام نەداوە. لەگەڵ ئەوەشدا ٨٠٪ ی کەرتی چنین لە تورکیادا و لە سالانی حەفتاکاندا هەر بەدەستی جوولەکەوە بووە.

ئەو باجی بوونەی باسمان کرد بووە هۆی ئەوەی جوولەکەکان نەتوانن کاری وەبەرهینانی "سەقامگیر" لە تورکیادا ئەنجامبدەن، بەلکو دەستیانکرد بە وەبەرهینانی سەرمایەکانیان لە کەرتە "بزۆك-متحرك" ەکاندا.بەلام ئەمەش ریی لەوە نەگرت کە کۆمەلیك کەسیتیی جوولەکە لەزۆر بواری پیشەسازی و دەزگا و کەرتەکاندا لەپیشەوە بن. لەو کەسیتییانەش برنار ناحوم کە لە سالی ١٩٤٤دا لەگەڵ کۆمەلەی "قوچ" دا دەستیبەکار کردو پیشەنگی پیشەسازیی ئۆتۆمۆبیل بوولە تورکیادا. هەروەها ئەلبیر بیلین کە لە سالی ١٩٥٦دا کۆماریکی بەناوی "کیمیاتیك" ەوە دامەزراندو، پیشەنگی پیشەسازییە کیمیاییەکان بوو. پاشان پەیدابوونی کەرتی پروپاگەندە بەهۆی رۆلی ئیزیدۆر بارۆخەوە کە خاوەنی یەکەم کۆمپانیای پروپاگەندە بوو کە فەرەنسایییەك لە سالی ١٩٠٨دا لە تورکیا دایمەزراندو بۆ سالانیکی زۆر تاقە کۆمپانیای پروپاگەندە بوو لە تورکیاداو، تا ئیستاش کاریگەریی خۆی هەیە. هەروەها ئیلی ئاجیمان بە "باوکی پروپاگەندەی تورکیایی" دادەنری؛ کە شیوازی نویی لە پروپاگەندەدا داهیناو، خاوەنی کۆمپانیای "ماناجانس"ە کە بە سەرەکیترین کۆمپانیاکانی پروپاگەندە دەژمیردری.

هەروەها هەردوو برا فیتالی و ئەلبیرهاکۆ پیکەوە دەزگای "هاکۆ"ی جلوبەرگی ئامادەیان دامەزراند، کە بەرهەمەکانی لە باشیدا شان لە شانی بەرهەمە خۆرئاواییەکان دەدات. بەلام جاد عەمبەر غیریش خاوەنی ٨٠٪ی بازاری ناوخۆی شفرەکانی (**Perma- Sharp**)ە کە بەرهەمی بۆ تەواوی جیهان دەچیت.

یەكێك لە جوولەكەكانی توركیا سەبارەت بە باری ئەمڕۆی جوولەكە لە توركیادا دەڵێت كە ژمارەیان بە بیست هەزار كەس دەخەملێنرێ كە دوو هەزاریان لە دەوڵەمەندییا شان لە شانی دەوڵەمەندەكانی ئەوروپا دەدەن. لە پاڵ ئەوەشدا كە هەندێكیان بەلای رای گشتیی توركیاوە ناسراون وەك: جاك قەمحی و ئیسحاق ئەلئەتون و فیتالی هاكۆ؛ ژمارەیەكی زۆری تریان هەیە كە كاردەكەن و نەناسراون. ئەوانی تریش سەر بە چینیناوەراستن و سەرگەرمی بازرگانی و چاپ و پاریزەری و ئەجزاخانەگەری (صیدلة) و كاری تری لەو جۆرەن. زۆربەی ئەمانە لە گەرەكەكانی "غیرەت تەپە" و "كورتولوش" و "شیشلی" و "غوزتەپە" ی ئەستەمووڵ دەژین. نزیكەی ٥٠٠-١٠٠٠ جوولەكەی "هەژار"یش هەن كە لە گەرەكەكانی شیش خانەو بەلات و فینیز دەژین.

لە هەشتاكانی ئەم سەدەیەدا (واتە سەدەی بیست-و-) ئەو جوولەكە خاوەن كاروپیشانەی كە لەساڵانی رابردوودا خۆیان لەرای گشتی بەدوور گرتبوو خۆیان خستە روو. لەمانەش هەردوو دامەزرینەری كۆمەلەی "ئالاركۆ": ئیسحاق ئەلاتۆن و عوزیر قارح و، دامەزرینەری كۆمەلەی "برۆفیلۆ" جاك قەمحی. ئیسحاق ئەلاتون وینەیەكی نائاسایی بۆ خۆی دروستكردووە كە وەكو "دیموكراسیخوازیكی سۆسیالیست" خۆی پیشانداوە و بۆ پشتگیریی ئەم بارەیشی لە زۆربەی پەیوەندییە نیو دەوڵەتیەكانی توركیادا رۆڵی "نیوەند"ی بینیوە. عوزیر قارحیش بەوە ناسراوە كە لە دەیان كۆمەلەو ریكخراودا كاری كردووە و لە دەزگاكانی راگەیاندندا نووسیویەتی و هەڵویستی راشكاوی هەبووە و دەرگای بۆ رۆژنامەكان لەسەر پشت بووە. جاك قەمحیش "مەڵبەندی گەشەپیدانی ئابووری"ی دامەزراند كە یەكێكە لە كاریگەرترین دەزگاكان و پشتیوانیكی گەورەی كۆمەلەی ئەوروپایی لە توركیادا. هەروەها كورەكەشی كە ناوی جیفی قەمحییە لەو كۆمەڵانەدا كە بەشداریی تیایاندا كردووە سەركەوتنێكی گەورەی بەدەستهیناو وەكو نوینەری حیزبی "ریگای راست"یش لە ئەستەموولدا هەڵبژیردرا. بنەماڵەی قەمحی لە دامەزراندنی "مەڵبەندی توركیای تەكنۆلۆژی"دا رۆڵیكی دیاریان هەبوو.

لەپاڵ ئەم چالاكییە "كۆمەڵایەتی"انەی جوولەكەكان و لە هەشتاكاندا، وەكو ئیسحاق ئەلاتۆن دەڵیت "خالی وەرچەرخان" لە بواری ئابووریدا روویداو

جوولەکەکان وازیان لە مەیلە کاتیەکانیان هیناو لە کەرتە "نەگۆڕ"ەکاندا دەستیان بە وەبەرهینان کرد.

بەلام رووداوی گەورە لە میژووی جوولەکەی تورکیادا لە سالی ۱۹۸۹دا رووی‌دا، کاتێ جاك قەمحی "مەلبەندی سالی پینجسەدەمین"ی دامەزراند، کە ناوەکەی لە تیپەربوونی ۵۰۰ سالٚ بەسەر کۆچی جوولەکەدا لە ئیسپانیاوە بۆ تورکیا وەرگیراوە. ئامانجی ئەم مەلبەندەش هەروەکو لە بەیاننامەی دامەزراندنیدا هاتووە بە گشتیکردنی تیروانینی مرۆڤدۆستانەی تورکە بۆ جیهان، هەرچۆن لەسەریکی تریشەوە سیمبولیکە بۆ ئەوەی کە ئەو برینانەی باجی بوون دروستی کردن وا بەرەو ساریژ بوون دەچن. دامەزراندنی ئەم مەلبەندە کەلەبەریکی خستە نیو ریزەکانی جوولەکەوە. چونکە بەرای هەندیکیان کردنەوەی ئەم مەلبەندە باری جوولەکە دەخاتە بەرچاوو هەندێ نیوەندیان دەکات بە نیشانەیەك بۆ دوژمنانیان. بەلام ئەوانەی لایەنگری "خۆ ئاشکراکردن"ن ئەوە بە دەرفەتیکی زۆر گونجاو دەزانن وەکو سوپاس و پیزانینی جوولەکەی لە قەلەم دەدەن بۆ تورکیا، بەرامبەر بەوەی ۵۰۰ سالٚ لەوەوبەر گرتنیە خۆی.

دووان لە پیشەنگانی جوولەکەکانی تورکیا چۆن دامەزراندنی "مەلبەندی سالی پینجسەدەمین" و باری جوولەکە لە تورکیادا بەگشتی هەلدەسەنگینن؟

جاك قەمحی: (سەرۆکی "مەلبەندی سالی پینج سەدەمین")

-هەندێ لە هاورییانمان لەگەلٚ ئەوەدا نەبوون بە بۆنەی یادی پینجسەد سالەی هاتنی جوولەکەوە بۆ تورکیا ئاهەنگ بگیرین. گەرچی ژمارەی ئەو هاورییانە کەمن، بەلام ئیمەش کاتێ کاریك دەکەین؛ چاوەرێی ئەوەنین هەموو لەگەلماندا بن. ئەمانە رایان وابوو کە پیویست ناکات بە بۆنەی یادی ۵۰۰ سالەی کۆچەوە جوولەکەکان کە تا ئیستا بە بیدەنگی ژیاون؛ئاوەها کتوپرو بەو قەوارەیە خۆیان ئاشکرا بکەن. لەبەرئەوەی دوژمنایەتیکردنی جوولەکە کەلای زۆربە هەیە، بووەتە هۆی کاردانەوەیەکی خراپ لەسەر چالاکی‌یە زۆرەکانمان. بەلام من بەش بە حالی خۆم لەگەلٚ ئەو بۆچوونەدا نیم. ئیمە کە ریمان گرتۆتە بەر بۆ ئەوەیە کاری باش بکەین. ئاسانیش نی‌یە بە تەنها خۆمان ئەم کارە بکەین. بۆیە داوای یارمەتیمان لە دەولەت

کرد. چونکە ئەوەی ئیمە دەیکەین لە هەمان کاتدا پروپاگەندەیەکە بۆ تورکیاش. راست نییە کە دەوترێ گوایە ئیمە بە پارەی دەولەت پروپاگەندە بۆ جوولەکە دەکەین. تەواوی ئەو پارانەی لە بیناکردنەوەی کەنیشتەی جوولەکان و پرۆژەی تری لەو بابەتەدا خەرجکراون هی جوولەکەکان خۆیان بوون. پشتگیریی دەولەت تەنها لە ناساندن و راگەیاندنی نیو دەولەتیدایەو بەس، جگە لە هەندێ چالاکیی دی. من هەرگیز وروژاندنی ئایینیك یان نەتەوەیەك دژ بە ئایینیك یان نەتەوەیەکی دی بە شتیکی راست نازانم. جوولەکەکان بەشیك بوون لە کۆمەلی تورکی. بۆ نموونە من هاوسەرەکەم تورکیکی موسلمانە. ئایا ئیستا دەتوانین دوو جوولەکە لەناو هەزار کەسدا جیابکەینەوە؟. ئەمە ناکرێ. چونکە شتیك نییە کە جوولەکە لە کۆمەلی تورکی جیا بکاتەوە. بەلام خەلکانیك هەن یەکیتیی ریزەکانی جوولەکەیان پێ خۆش نییە. ئەم یەکیتییەش شتیك نییە مایەی شەرم بیت؛ بەلکو مایەی شانازییە و، نموونەیەکە بۆ ئەوانی تر. هەروەها من ئەوەش بە راست نازانم زاراوەی "کۆمپانیایەکی جوولەکە" یا "خاوەنکاریکی جوولەکە" بەکاربهینرێ. کۆمپانیاکەمان "پرۆفیلۆ" یان کۆمپانیای "ئالارکۆ" دوو کۆمپانیای جوولەکەن؟ نەخیر. بەلکو دوو کۆمپانیای کراوەن لەبەردەم گەلدا.

ئەلبیریلین: (سەرۆکی کۆمەلەی خاوەن پیشە کیمیاییەکان لە تورکیادا)

-یادی ٥٠٠ سالەی کۆچ و، ئەو مەلبەندەی بەم بۆنەیەوە دامەزراوە کۆمەلیك پرسیار سەبارەت بە جوولەکەکان دەوروژینن، وەکو: بە دریژایی ئەم ٥٠٠ سالە جوولەکە چیی کردووە؟ چۆن ژیاون؟ لە تورکیادا مافی هاوولاتیتی بە جوولەکەکان دراوە، بەلام لەگەل ئەوەشدا بە بیدەنگی ژیانی خۆیان بردۆتە سەرو بەبێ ئەوەی دەست لە سیاسەت وەربدەن.

بۆ ئەوەی خۆیان لە دەولەتیش دووربگرن دەستیان دایە بازرگانیو پیشەسازی و لەجۆرە گۆشەگیرییەکدا ژیان. لە فرۆشیاریانەوە تا دەورو دراوسیکانیان لە ژینگەیەکدا ژیان کە هەمووی لە جوولەکە پیکهاتبوو.

هەر بۆ نموونە: لە مالی ئیمەدا باوکم و دایکم بە فەرەنسی دەدوان، کە لە قوتابخانە فیری بووبوون. منیش زمانی تورکیم فیری دایکم دەکرد. ئەو دەمە

ئافرەتی جوولەکە بە پێویستی نەدەزانی فێری تورکی بێت. لێرەدا ئەو پرسیارە دێتە پێشەوە کە ئایا دەرگاکانی دەولەت بە رووی جوولەکەدا داخرابوون. پێویستە لە "مەلبەندی پێنجسەد سالە" گفتوگۆ لەسەر ئەمە بکرێ. بەلام سەربارى ئەم گۆشەگیرییەش جوولەکە مەیلی بەلای تورکدا هەبووە. دوای ئەوەی سالونیك کەوتە دەستی یۆنانییەکان، باوکم هات بۆ ئەستەموول و ژیانی لەگەڵ تورکدا بردە سەر. ئەو کات دروشمی"هاووڵاتی دەبێ بە تورکی قسە بکات" بەرزکرابۆوە. بە بڕوای هەمووانیش هەرچی بازرگانییە لە دەستی جوولەکەدا بوو. بەلام ئەم بڕوایە گەر لەجێی خۆشیدا بووبێت، "باجی بوون" تارادەیەکی زۆر لە رۆڵی جوولەکەی لە بازرگانیدا کەمکردەوە. باوکی گەرچی هەژاریش بوو کەچی ئەم باجە ئەویشی گرتەوە. دەبوایە دوو هەزار لیرەی بدایە، ئەگینا چارەنووسی زیندانیکردن بوو لە مەلبەندی کۆکردنەوەی جوولەکە لە "عیشق قالە". "باجی بوون" و مەلبەندی "عیشق قالە" دوو نیشانەن کە لە یاددا ناسڕرینەوە. بەلام خۆگەر ئەلمانیەکانیش بهاتنایەتە تورکیاوە دەیانکردین بە سابوون.

کاتێ سالی ١٩٤٦ قوتابخانەی ئامادەیی "غەلتەت سەرای"م تەواو کرد، دەرامەتی مالەوەمان بەشی ئەوەی نەدەکرد بچمە زانکۆ. تەواوی مەرجەکانی وەرگرتنی مافی خوێندنم هەبوو، کەچی دەبووایە ئیفادەم لە دائیرەی ئاسایشیشەوە هەبووایە. بەڕێوەبەری ئاسایش پێی ووتم: "تۆ چ سوودێکت هەیە بۆ نیشتمان، ئیفادەت نادەمێ" و لە ژوورەکەی دەری کردم. من زۆر ترسام و نەمتوانی وەلامی بدەمەوە. دواتر کابرایەکی دەولەمەندی جوولەکە خەرجی خوێندنەکەمی گرتە ئەستۆی خۆی و توانیم بچمە زانکۆ. گەرچی بەڕێوەبەری ئاسایش هەر فەرق و جیاوازیی دەکرد، بەلام من هەمیشە وەکو تورکێك تەماشای خۆم دەکرد.

دەسەلاتی جوولەکە لە دەزگاکانی هەردوو لۆزەندەری کەرتی تایبەتی تورکی "وەهبی قوچ" و "عومەر سابانجی"

وەهبی قوچ و حاجی عومەر سابانچی (کە هیچیان جوولەکە نین) بە دوو لۆزەندەرەکەی کەرتی تایبەت و گەورەترین دوو دەولەمەندی تورکیا دەژمێردرێن. لەبەرئەوە شتێکی ئاساییە لە پلەو پایە ئیدارییە گرنگەکانی دەزگاکانیاندا کەسانیکی جوولەکە ببینینەوە.

یەکیك لەو فرۆشیارانەی هەر لە سەرەتاوە وەهبی قوچ لە دەزگاکەیدا دایمەزراند "لاهییا ئەلمولکی"ی جوولەکە بوو. سی ساڵ خزمەتی تیا کرد (واتە تا مردنی). کاتێ وەهبی قوچ "کۆمپانیای بە کۆمەلی وەهبی قوچ و هاوبەشەکانی" دامەزراند، کە یەکەم کۆمپانیا بوو لە ئەستەموول، کەس تیایدا زمانیکی بیانیی نەدەزانی، هەر بۆیە قوچ چاوی خستە سەر "ئیسحاق ئەلتاییف"ی جوولەکە کە سەرۆکی کۆمپانیای بیکەر بوو. ئەلتاییف ١٥٪ی بەشەکانی کۆمپانیاکەی بەرکەوت و، کاروبارەکانی کۆمپانیاکەی لەگەڵ ئەورووپادا بەڕیوەدەبردو، دوای ئەویش، جوولەکەیەکی دی هاتە کۆمپانیاکەوە کە ئیسرائیل مینیشیە بوو و بۆ ساڵانیکی زۆر لای قوچ کاری کرد. هەروەها جوولەکەکان گەورەترین پشتیوانی قوچ بوون لە پیشەسازیی ئۆتۆمۆبیلدا کە بۆ یەکەمجار لە ساڵی ١٩٢٨دا دەستی دایە، پاش ئەوەی لە کۆمپانیای "فۆرد"ەوە وەکالەتیکی بەدەستهینا. قوچ بۆ ئەم کارە بە دوا بەڕیوەبەریکی باشدا دەگەڕا و بۆ ئەم مەبەستە لەگەڵ "برنار ناحوم" دا ریك کەوت، کە لە ساڵی ١٩٤٤دا لای برایان "بورلا" لە کاروباری ئۆتۆمۆبیلسازی و پیداویستیەکانیدا کاری کرد. هەروەها هەردوو کورەکەی ناحومیش لای قوچ کاریانکردو، هەندێ لە دەزگاکانیان بۆ بەڕیوەبرد.

"برتی قەمحی"یش کە جیگری سەرۆکی ئۆتۆمۆبیلسازی بوو، یەکیك بوو لەو جوولەکانەی زۆر سوودیان بە قوچ گەیاند لە بواری پەیوەندییەکانیدا بە دونیای دەرەوە. برتی قەمحی پاش ئەوەی لەگەڵ ئیلی بورلادا بەینیان تیکچوو، لەڕێی برنار ناحومەوە پەیوەندیی بە کۆمەلەی قوچەوە کرد. برتی قەمحی کە وەکو بەڕیوەبەریکی گشتی لە کۆمپانیای "ستاندارت بیلدیە"دا دەسبەکار بوو، کەرتی پاسکیلسازیی لە کۆمپانیای قوچ دا دامەزراند.لە پشتیوانە گەورەکانی تری قوچ ئیسحاق دی ئەسکینازیس. قوچ تا ساڵی ١٩٨٧، واتە تا کاتی خانەنشینکردنی لەسەر ئەو کارانەی بەردەوام بوو.

بەڵام حاجی عومەر سابانجی هەر لە سەرەتای ژیانیەوە لەلایەن جوولەکەکانەوە پشتگیری کراوە. کاتێ سابانجی لە قەیسەرییەوە بەرەو ئەدەنە چوو، خۆی بەرامبەر دەسەڵاتی خاوەنکارە جوولەکەکاندا بینییەوە. کارگەی ڕۆنی "غلیدۆ" کە تاقە کارگە بوو لە ناوچەکەدا، هی "رافیل غلیدۆ"ی جوولەکە بوو. هەروەها بازرگانانی لۆکەش

هـەر جوولەکـە بـوون، وەکـو: مویـزو، ئـەلبیر ئـەمادۆو، فیتـال ئەسـکینازی و، جـاك نـاتۆس. لەبـەر ئـەو قازانجـە زۆرەی کــە کارگــەی رۆنەکــەش لــە دووەمــین جــەنگی جیهانی‌دا بەدەستی دەهینا، سابانجی ویستی بیکریتـەوە، بەڵام بۆی نەچووە سـەر. بۆیە بریاری‌دا کارگەیـەکی تـری رۆن دابمـەزرینیت؛ بەڵام بەخت یاری رافیـل غلیـدۆ نەبوو بۆیە کارگەکەی خۆی فرۆشتەوە بە سابانجی، ئەو کارگەیەی ئەمرۆ بە "مارسا" ناسراوە.

لـەو سـاڵانەدا سـابانجی کارگەیـەکی دەزووی کرییـەوە کــە هــی خاوەنکـاریکی جوولەکە بوو. گرنگترین دەزگای چنین لە تورکیادا "مەلبـەندی بەرهەمە چنراوەکان" جوولەکەیەك بەریوەی دەبرد کە ناوی نەسیم کاسادۆ بوو، کە ببوە ئەفسانەیەك لە پیشەسازیی چنین دا، هەرخۆی بریاری لەسەر بەرهەمەکەو رەنگی و بری بەرهەمەکە دەداو لە سەرفکردنیشیدا سەرکەوتنی بەدەست هینا. سابانجی پیشنیازی کرد کە دوو هیندەی مووچەکەی مەلبەندی بەرهەمە چنراوەکانی دەداتێ، ئەویش قایل بوو و بووە هـۆی ئـەوەی چـەند هـەنگاویکی گـەورە کۆمپانیاکـەی سـابانجی بـەرەو پیشـەوە بەریت. سابانجی لەگـەڵ هـەردوو جوولەکـە داریـۆ لیفـی و یاشـار چیکفـا شـفیلی‌دا پیشەنگی پیشەسازیی دەزووی نایلۆن بوون لە تورکیادا.

جوولەکەی جیهانی و کەنالی تەلەفزیۆنیی SHOW T.V

لە راپۆرتیکدا کە سەرۆکایەتیی موخابەراتی تورکی ئامادەیکردبوو، بەشیکی لە گۆڤـاری "ئیکـی بینیـە دۆغـرو" دا بڵاوکرابـۆوە هـاتووە کـە کـەنالی تەلـەفزیۆنی‌ی تورکیی تایبەت .SHOW T.V بووەتە مایەی نیگەرانیی ئاسایشـی تورکیـا، ئەمـەش لەبـەر جـۆری ئـەو بەرنامـە هــەوالئامیزو ئاسـاییانەی پەخشـی دەکـات و، هــەروەها ئەوانــەی ســەرمایەیان بــۆ خســتۆتە گــەر، کــە پــەیوەندارن بــە نیوەنــدە پارەدارەکانی جیهانی‌یەوە. زۆربەی بەرنامەکانی ئەم کەناڵە لە سەریکەوە هەولدەدات شتی سیاسی بوروژینیت و، لە سـەریکی تریشـەوە لـەریێی زنجیرەو فلیمـی رووتـەوە دەیەوێ چیژی گشتی بشیوینیت.

هەروەها راپۆرتەکە باسی ئەوە دەکات کە ئەمریکا ئەو تیمەی هیناوە بۆ تورکیا کـە سەرپەرشـتیی کەناڵەکـە بکـات. راپۆرتەکـە بـەمجۆرە سـەبارەت ئـەدگارەکان و پەیوەندییەکانی تیمە سەرپەرشتیارەکە دەکات:

ئیدۆل ئاق سۆی: پارەداریکی گەورەیە، لە فەرەنساو ئەمریکاداچەند بانکیکی هەیە و، لەوەوە ناوی دەرکرد کە پارەداری جوولەکە رۆچیلد پشتیوانیی دەکرد، ئەمە جگە لە پشتیوانیی چالاکیەیە زایۆنیستیەکان.

کۆمپانیای "پرۆفیلۆ" : هی جوولەکەی تورکی ناودار جاك قەمحیە، کە لە هەمانکاتدا سەرۆکی "مەلبەندی پینجسەدەمین ساڵ"ی جوولەکەیە.

جیهان قوماندریت: خاوەنی کۆمپانیای "گراندیك"ن. جیفی قەمحی (کوری جاك قەمحی) پەیوەندیی بە هیزی لەگەڵ ئەو خیزانەدا هەیە کە خاوەنی کۆمپانیاکەن و لە سویسرا دەژین. ئەم خیزانە جوولەکەن.

ئەحمەد مونیر ئیرتیگۆن: لەلایەن کۆمەلەیەکی پارەداری جوولەکەوە پشتگیری دەکریّ کە خاوەنی کۆمەلیك دەزگای بەرهەمهینانی تەلەفزیۆنی و مۆسیقایی و سینەماییں لە ئەمریکادا.

راپۆرتەکە دەلیت کە بربراگەی پشتی ئەم تیمە "ئیدۆل ئاق سۆی"ە، ئەوانی تریش هەموو خاوەنی کۆمپانیای ترن لە ئەمریکادا، لەوانە بەتەنها جیفی قەمحی خۆی شەش کۆمپانیای هەیە.

سەرچاوەیەکی نزیکیش بە ئەنجومەنی ئاسایشی نەتەوەیی تورکیا دەلیت کە دامەزراندنی کەنالی SHOW T.V. لە چوارچیوەی ئەو هەولانەدایە کە ئەمریکاو کۆمەلە پارەدارە جوولەکەکان دەیدەن بۆ کاریگەری خستنە سەر ناوخۆی تورکیا، لەپاش جەنگی کەنداوەوە.

پەیوەندییەکانی تورکیا-ئیسرائیل :

چەند ویستگەیەك لە دواساتدا

لە سالی ١٩٩٢ەوەوە پەیوەندییەکانی نیوان ئەنقەرەو تەلئەبیب بەرەو باشی چوون. ئەم بەرەو پیشچوونەش خۆی لە چەند ویستگەیەکدا دەبینیتەوە کە دیارترینیان سەردانەکەی سەرۆکی ئیسرائیل حاییم هرتزۆگ بوو بۆ تورکیا لە ناوەراستی مانگی تەمموز یۆلیۆی ١٩٩٢دا.

لە راستیدا پەیوەندیی نیوان تورکیا و ئیسرائیل هەر لە زووەوە پەیوەندییەکی باش بووە، بەلام نەخراوەتە روو. تەنانەت سەر وەختیّ کە پەیوەندییە

دیپلۆماسیەکانیشیان لەسەر ئاستی نوینەرایەتی بوو (نەك سەفارەت و-)، هەردوولا پەیوەندییان لەسەر ئاستیکی بەرز لەگەڵ یەکتردا هەبوو. دکتۆر حەسەن قونی، مامۆستای پەیوەندییە نیو دەولەتیەکان لە کۆلیژی زانستە سیاسیەکانی ئەنقەرەدا، توندو تۆلبوونی ئەم پەیوەندییەی تورکیا لەگەڵ ئیسرائیلدا دەگەرینیتەوە بۆ دوو مەبەست:

یەکەم: بەلای خۆدا راکیشانی لوبیی جوولەکەی جیهانی، بە تایبەتیش لە ئەمریکادا، دژ بە لوبیی ئەرمەنی و یۆنانی.

دووەم: ئارەزووی تورکیا بۆ چوونە ناو بازارەکان و دامەزراوە داراییەکانی جیهان، کە لە یانەیەك دەچیت؛ کلیلەکەی ئیسرائیل بیت.

بەڵام بەلای ئیسرائیلەوە، هەندێ نیوەندی تورکیا ئەم هەنگاوانەی نزیکبوونەوە بە حەزی دەولەتی عیبری لە قەلەم دەدەن بۆ چوونە ناو دەڤەری ئاسیای ناوەراستەوە، کە حاییم هیرتزۆگ بە "دەڤەری مەزن" ناوی بردووە. تاقە وڵاتیش کە دەتوانێ ئاسانکاری بۆ سەرمایە گوزاریی جوولەکە لە وڵاتانی ئیسلامیی ئاسیای ناوەراستدا بکات، تورکیایە. ئەوەی کە دەبیتە مایەی ئاسانکاریش بۆ هاوکاریی نیوان تورکیاو ئیسرائیل نەرمی نواندنی عەرەبە لە هەلویستە توندەکانیاندا بەرامبەر ئیسرائیل و هەروەها گوشاری ئەمریکا.

ریچارد ئارمیتاجیش، کە نوینەری سەرۆك جۆرج بوش و ریکخەری پەیوەندییەکانی ئەمریکا بوو لە مەسەلەی خۆرهەڵاتی ناوەندو یارمەتیی کۆمەلەی دەولەتە سەربەخۆکاندا، لە کۆنگرەیەکی رۆژنامەوانی‌دا کە لە ۲۹ی تەمموزی ۱۹۹۲دا لە قودسی داگیرکراو بەسترا، پەردەی لەسەر لایەنیکی تری ئامانجەکانی هاوکاریی ئەم دواییەی نیوان تورکیا-ئیسرائیل هەلمالی ووتی ئامانجی سەرەکیی ئەمریکا لە ئاسیای ناوەراستدا "ئیفلیجکردنی ئسولیەتی ئیسلامی"یە کە ئیران رابەرایەتیی دەکات و، تیگەیاندنی ئەم گەلانە لەوەی کە ئیسرائیل لە رێی ئەزموونەکانیەوە لە توانایدایە دەستی یارمەتی بۆ پەرەدان بە پرۆژە کشتوکالیەکان لەو وڵاتانەدا دریژ بکات کە بەدەست کەمئاوی‌یەوە دەنالینن. بۆ رووبەروو بوونەوەی دەسەڵاتی ئیرانیش تورکیا وەکو دەولەتیکی موسلمانی عیلمانی، باشترین ئامرازەو، دەتوانێ ئەوە پیشانی گەلانی ئاسیای ناوەراست بدات کە دیموکراسی و ئیسلام دوو شتی

بەیەك ناكۆك نین، بەڵام پیشكەوتنی ئەم گەلانە لە چوارچیوەیەكی عیلمانیدا بۆ بەرژەوەندیی ئەمریكاو ئیسرائیل زۆر گرنگن، هەروەها ئارمیتاج دەڵیت كە ئیسرائیل و توركیا تا ئیستا تاقە نموونەی پرۆژەی هاوبەشن.

گۆڤاریكی توركیش لەم بارەیەوە دەڵیت: گەرچی لەسەر ئاستیكی كورتخایەن بەرژەوەندییەكانی توركیاو ئیسرائیل تەبان، بەڵام لەسەر ئاستیكی دوورتر ئەو تەباییە نامینیت؛ چونكە هەریەكیك لەو دوو وڵاتە دەیەویت خۆی لەو نیوەدا خاوەن دەسەڵات بیت.

هەولدان بۆ "جوانكردنی" وینە

ئەوەی سەرنج دەدریٚ ئەوەیە كە هەندیٚ نیوەندی راگەیاندنی كاریگەر هەن لە توركیادا هەولدەدەن وینەی جوولەكەی توركیا لەبەردەم رای گشتیدا "جوانبكەن" بەو بیانووەی جوولەكە توركەكان لە هەموو شوینیك بەرگری لە بەرژەوەندییەكانی توركیا دەكەن. ئەم مەسەلەی "جوانكردن"ەش لە پەنجەرەی ناسكترین كیشەكانەوە بەلای رای گشتییەوە دیتە پیشەوە، گرنگترینیشیان پەیوەندی لەگەڵ ئەرمەن و یۆنانیەكاندایە، كە دوژمنی میژوویی توركن، تا دەگاتە كیشەی كورد. ترۆپكی هەولی قەناعەتپیكردنی توركەكانیش بە رۆلی "نیشتمانیانە"ی جوولەكە خۆی لەوەدا دەبینیتەوە كە جوولەكەكان ئەو كوشتارانە بە درۆ دەخەنەوە كە ئەرمەن توركیا تاوانبار دەكات بەئەنجامدانیان لە سالی ١٩١٥داو دەلین ئەوە بەتەنها "قسەی بیٚسەرو بەرەو هیچی دی". ئەمە ئەو شتەیە كە سیلڤیۆ ئۆڤادیا گەورە نووسەری رۆژنامەی "شالوم" كە لە ئەستەموول دەردەچیت و بە زمانحالی ئەو بیست هەزار جوولەكەیە لە قەلەمدەدریٚ كە لە توركیادا دەژین دەیلیت و نووسیویەتی:

"بەدلنیاییەوە هەندیٚ شت لە ئەنادۆلْ رووی داوە، بەڵام ئەم رووداوانە دوو دیویان هەیە، لە كاتی رووداوەكاندا كیٚ بەهیزتر بووە؛ ئەو بووە بە خاوەن بریار. ئەو ئەرمەنیانەی لە بازاری قابالی چارشی لە ئەستەموولْ زەرەنگەر بوون چییان بەسەر هات؟ هیچیان لیٚ هات؟ ئایا گیران و لەسیدارە دران؟ نەخیر، شتیكی لەمجۆرە رووی نەدا. ئەگەر بەراستی لە ئەنادۆلدا كوشتار هەبووایە؛ ئەو كوشتارە زەرەنگەرەكانی ئەستەموولیشی دەگرتەوە. بەڵام لەبەرئەوەی ئەم مەسەلەیە بە شیوەیەكی تەواو

دەرنەكەوتووە، بۆیە بڕواناكەم ئەوەی روویدابیت كوشتار بوو‌بیت، نە دژ بە ئەرمەن و نە دژ بە تورك، ناكرێ لەسەر ئەوە ریك بكەوین كە ئەوەی روویداوە كوشتار بووە. ئەمە شتیكە میژوو نەیسەلماندووە".

چەتین یەتكینیش كە رۆژنامەوان و نووسەریكی ئەكادیمیستە، دەیەوێ رۆلی باشی جوولەكە توركەكان و پشتگیرییان بۆ دەولەت و نیشتمان بسەلمینێ، واتە بە پیچەوانەی هەلویستی ئەرمەنی و یۆنانی‌یە توركەكانەوە. یەتكین دەلیت لە كاتی یەكەم جەنگی جیهانیدا زۆربەی جوولەكەكان پشتیوانییان لە توركیا كردو ئەوەیان خستە روو كە ئەم خاكە نیشتمانی ئەوانە.

لەگەڵ ریكەوتنامەی ""مۆندرۆس" دا لە ٣٠ی ت١/ ئۆكتۆبەری ١٩١٨دا بە ئاشكرا دوژمنایەتیی نیوان یۆنانیەكان و ئەرمەن لەلایەك و توركەكان لەلایەكی ترەوە كەوتە روو. هەر ریك رۆژیك دوای ئەوە، ئەرمەنیەكانی توركیا ئالأی دەولەتانی هاوپەیمانیان بەرز كردەوە و لەسەر شەقام و كۆلأنەكان هەلیانواسی. لە كاتیكا یەك جوولەكە جگە لە ئالأی توركیا هیچ ئالأیەكی تری بەرز نەكردەوە، بەلكو یەتكین دەلیت هەندێ جوولەكە كە لە ریزی هیزەكانی توركیادا دژ بە هیزی یۆنانی دەجەنگان، وەختێ دوای یەكەم جەنگی جیهانی بەشیك لە خاكی توركیایان داگیر كرد؛ بریندار كران.

هەروەها جوولەكە توركەكان لە كۆنگرەی لۆزان دا بەرامبەر بە كەمایەتیەكانی دی جەختیان لە توركایەتیی خۆیان كردەوە. لە كاتیكا وەفدی توركیا هەندێ جوولەكەشی تیا بوو؛ ئەرمەنیەكان لە زۆر وەفدی دژ بە وەفدەكەی توركیادا بەشداربوون. كاتێ پەیمانی لۆزانیش مافی فیربوونی بە كەمایەتیەكان بەخشی بە زمانی توركی، ئەرمەنی و یۆنانیەكانی توركیا خویندنیان بە زمانی خۆیان پەسەند كرد.

هەندیك كەسیش ئەم ناكۆكیەی نیوان جوولەكە لەلایەك و یۆنانی و ئەرمەنیەكان لەلایەكی ترەوە بۆ كیبەر كێی میژوویی نیوانیان دەگەریننەوە لە سەردەمی عوسمانیەكاندا. چونكە ئەو دەمە بەرزبوونەوەی یەكیكیان لەسەر حیسابی باری خراپی ئەوی تریان بوو. بگرە میژوونووسیكی جوولەكە كە ناوی "ئیسرائیل زینبرغەر"ە وایدەبینێ كە ئەو سەركەوتنانەی دەولەتی عوسمانی دژ بە دەولەتی

مەسیحی بەدەستیهیناون "سزایەکی یەزدانی"ە چونکە جوولەکەکان لەناو دەولەتی مەسیحیدا باریکی گەلی خراپیان هەبوو، بۆیە "خوا تورکەکانی دەسنیشانکرد تا جوولەکەکان لە ستەمی مەسیحی رزگار بکەن".

هەردوو میژوونووسی تورکی جوولەکە، یەتکین و میم کەمال ئۆکە دەلین جیددیترین کاریك سەبارەت بە رەگوریشەی میژووی تورك کرابیت سێ جوولەکەی بیگانەی پسپۆر لە بواری میژووی تورکدا کردوویانە، کە یەکیکیان ئەرمینیۆس فامبیرییە کە ئاماژەی بەوە داوە میژووی تورك لە ئاسیادا لانی کەم دەگەریتەوە بۆ دوو هەزار سالّ بەر لە زایین. میم کەمال ئۆکە دەلیت: "دەبێ ناوی فامبیری وەکو دۆستیکی تورك و زانایەکی راستەقینە بهینرێ کە بەرگریی لە بالآیی ژیاری تورکی کردووە بەرامبەر بە ژیاری ئەوروپا".

ئەم هەولانە بۆ "بەباق و بریقکردن"ی وینەی جوولەکە لە تورکیادا بە تەنها لە بواری میژوو و فیکردا قەتیس نەماوە، بەلکو دریژ بۆتەوە بۆ ناو پەیوەندییە هاوچەرخەکانی نیوان تورك و جوولەکە لەولاتانی ترداو لە سەروو هەمووشیانەوە ئیسرائیل، ئەم هەولانە خۆیان لە قەرەی شتە وردو درشتەکان و رەفتاری تایبەتیی هەندێ کەسی ناوداری ئیسرائیل دەدەن. ئەوەبوو کاتێ سەرۆکی ئیسرائیل عازەر وایزمان لە کۆتایی ك٢/ ینایەری ١٩٩٤دا چوو بۆ تورکیا، یەکیك لە رۆژنامە گەورەو بلاوەکانی تورکیا وینەی هاوسەرەکەی وایزمانی بلاوکردەوە لە کاتیکا دەستی خستۆتە سەر شانی میردەکەی ئەم وینەیەشی ناونابوو "بەزەیی هاوسەر". هەروەها رۆژنامەیەکی دی سیفەتی شۆخیتیی خستبووە پال وایزمان و نووسیبووی: "ئیسرائیلییە شۆخەکە".

پاشان هەروەکو چۆن هەلمەتی "جوانکردنی وینە" زۆر مەسەلەی گرنگ دەگریتەوە، وەکو لای ئەرمەنی و یۆنانیەکان بینیمان. بەهەمان شیوە لە رۆژنامەگەریی تورکیدا زاراوەی "نموونە" و "تەرز- النمط"ی ئیسرائیلی دەخریتە روو بۆ چۆنیتیی مامەلە کردن لەگەل کۆمەلیك مەسەلەی گرنگدا وەکو مەسەلەی کوردو مەسەلەی هەلاوسانی ئابووری. بۆ نموونە کاتێ باس لە پلانەکانی حکومەت دەکرێ بۆ لیدانی پارتی کریکارانی کوردستان و سەرانی ئەو حیزبە، ئاماژە بۆ "نموونەی ئیسرائیلی" لە پاکتاوکردنی سەرانی فەلەستیندا دەکریو دەوترێ کە دەکرێ هەمان رێ بۆ پاکتاو کردنی عەبدوللا ئۆجەلان و هاوریکانی پەیرەو بکرێ.

شوناس لە چەند هەلبژاردنیکیدا

کاتێ قسەش لەسەر هەڵاوسانی ئابووری دەکرێ، دیسانەوە "نموونەی ئیسرائیلی" دیتە گۆرێ، تا ئەو رادەیەی لەم دواییەدا "کۆمەلەی پیشەسازان و خاوەنکارانی تورك" حاکمی بانکی سەنتەریی ئیسرائیل "جاکوب فرانکل" یان بانگهیشت کرد تا لەبارەی "نموونەی ئیسرائیلی"یەوە لە ریگرتن لە دارمانی ئابووری بۆیان بدوێ کە دە ساڵ لەمەوبەر ئەوان پەیرەوییان کرد.

وەختێ باس لە مەسەلەی ئاوو پەیوەندیی بە سەروکارەوە لەگەڵ سووریادا دەکرێ، یەکسەر ئەو پرۆژەیە دیتە ئارا کە تورکیا دەیەوێ بەهۆیەوە بچیتە سەدەی ئایندەوە و ببیتە هیزیکی هەریمیی کاریگەر، کە ئەویش پرۆژەی "گاپ"ە بۆ گەشەدان بە باشووری خۆرهەڵاتی ئەنادۆڵ، کە تورکەکان بایەخیکی فرەی پێ دەدەن. لەم بوارەشدا دیسانەوە پەنادەبریتەوە بەر "نموونەی ئیسرائیلی" لە رووی تەکنۆلۆژیاو کشتوکالەوە.

هەروەها بەردەوام دەنگە رەسمیەکان و راگەیاندنەکان، چ لەسەر ئاستی سەران و وەزیران، ئەوە دوو پاتدەکەنەوە کە تاقە دوو دەولەتی دیموکرات لە خۆرهەڵاتی ناوەندیدا بریتین لە تورکیا و ئیسرائیل.

لە نیوان هەولەکانی بەباق و بریقکردنی وینەی جوولەکەی تورکیاو جوولەکەی ئیسرائیل دا، تورکیا لەسەر رەوتی دابرانی لە دەورووبەرە ئیسلامیەکەی بەردەوامەو، وینەیەك بۆ عەرەب لەناو تورکیادا نامینیتەوە جگە لە وینەی ئەو عەرەبەی کە بە سواری حوشترەوە دەگاتە ئەوروپا، یان ئەو عەرەبەی لە دەرمانخانەکانی ئەستەمبوولدا بەدوا خۆراکی شاژنی هەنگدا دەگەریت، و یان ئەو عەرەبەی کە لە بازارەکانی "عوسمان بەگ"دا بەدوا جلوبەرگی سەیرو سەمەرەدا دەگەریت.

ساڵ	ژمارە (بە هەزار)
١٩٣٥	٧٨,٧٣٠
١٩٤٥	٢٦,٩٦٥
١٩٥٥	٤٥,٩٩٥
١٩٦٠	٤٣,٩٢٩
١٩٦٥	٣٨,٢٦٧
١٩٧٣	٣٦,٠٠٠
١٩٩٢	٢٦,٠٠٠

ئەو کۆمپانیانەی سەر بە جوولەکەن لە تورکیادا

ناوی کۆمپانیا	پلەو پایەی لە: کەرتی گشت و تایبەتدا	پلەو پایەی لە: کەرتی تایبەتدا
Profilo	٢٧	١٤
ALARKO	١٤٤	١٠٥
پیشەسازیی گۆرەویی ئەستەموولّ	١٩٢	١٤٨
Teksiplil	٢٠٨	١٦٢
Derby	٢٣٦	١٨٥
Vakko	٢٨٩	٢٣٣
Emboy	٣١٩	٢٥٩

گرنگترین ٤٧ خاوەنکاری جوولەکە لە تورکیادا

ناو	ناوی کۆمپانیا یا جۆری کار	ناو	ناوی کۆمپانیا یا جۆری کار
جاك قەمحی	Profilo	هنری بینازۆس	YO-Pi
ئیسحاق ئەلاتۆن	Alarko	مەتین نڤارۆ	بنێشت
عەزیز قارح	Alarko		
برنار ناحۆم	دەزگای"قوچ"	ئیسحاق حامی	مریشکە مەنی
یاکۆ رۆسۆ	خاوەن بانك	سەلمون ر. غلیو	ڕۆنی غلیو
جاك عەمبەرغیر	Perma Sharp	مویر ئەلبێر ئەرمادا	بازرگانی لۆکە
فیتالی هاکو	Vakko	فیتال ئەسکینازی	بازرگانی ڕۆنی لۆکە
حیاتی رۆزنتال	Scrikss	جاك ناتۆس	بازرگان
مۆریس یەحیا	Scrikss	نەسیم کاسادۆ	سەنعەتی کوتالّ
		داریۆ لیفی	سەنعەتی دەزوو

شوناس لە چەند هەڵبژاردنێکیدا

ئەفرام میترانی	Scrikss	یاشا چکیفا شفیلی	دەزووی Islon
ئەلبێر بیلین	سەنعەتی کیمایی	عیزەت کەهریار	وێنەگر
ڕۆفائیل میمی	سەنعەتی کیمایی	مۆریس لیڤی	Tolsan
جیفی میدینا	Manajans Thomson	سەلمون حەبیب	ئاسنەمەنی
ئیلی ئاجیمان	Manajans Thomson	رۆزا سرفاتی	هەناردەمەنی
سادات سیالۆم	GRIFIKA-LINTOS	سامۆیل سامی سیسا	وەکالەتی شتهێنان
ئیزیدۆر بارۆخ	کۆمپانیای راگەیاندن	لازار دیمیش عەلام	وەکالەتی شتهێنان
ئا. کۆهین	GISLAVED	لازار دیمیش عەلام	وەکالەت
رافائیل تۆریل	DERBY	یەعقوب ئەلمەلیك	رۆنگۆر
د. بیلمین	Penty	رافائیل دۆفینیاس	Korozaplastik
بیندکۆهین	دەزوو	ئیرۆل لۆدریلك	Emboy Tekstil
ئا. بینیت	وردەمەنی	بەنسیون ئیلنیکافی	دەزووی Emateks
ئەلبیرلیفی	Beybi	بەنسیون بینتو	Elektroporselen
جاکی ئیبراهیم زادە	Ortel	جاك کۆهین	چاپخانەی Samo
لۆری فرید بۆرلا	برایان بۆرلا		

٢-بزاڤی ماسۆنیەت لە تورکیادا (ئێستا)

جان ئەرباچ (وشەی "جان" لە تورکیدا بە مانای "روح" یان "دەروون" دێ، لە ١٨ی نیسان/ ئەپریلی ١٩٩٢ەوەوە لە کۆبوونەوەیەکی ماسۆنیانەی فراواندا نازناو یان پلەی "مامۆستای گەورە"ی پێ درا. هەربۆیە بە سەرۆکی ئەو ڕێکخراوە دەژمێردرێ. ئەو پێشتر هەموو پلەکانی ماسۆنیەتی بڕیوە، هەر لە پلەی یەکەوە لە ٢٧ی ئادار/ مارسی ١٩٥٩ەوە تا گەیشتۆتە ئەم پلەیە. باوکیشی بەر لەدایکبوونی جان بە چوار ڕۆژ بوو بە ماسۆنی. بەڵام کوڕەکانی جان ئەرباچ خۆی ماسۆنی نین.

ئەوەی تازەیە لە سەردەمی ئەرباچدا ئەوەیە کە ئێستا ماسۆنیەتی تورکی وەکو جاران بزاڤێك یا کۆمەڵەیەکی نهێنی نییە، وەکو ماسۆنیەتی جارانی تورکیاو گەلێ وڵاتی تری جیهان. ئێستا بزاڤی ماسۆنیەت لە تورکیادا دروشمی "نەرمونیانی" و کرانەوەی بەرزکردۆتەوە تا بزانێ ئایا لەسەر هەقە یان نەء.

ماسۆنیەتیش لە تورکیادا مێژوویەکی دێرینی هەیەو ناوی لەگەڵ زۆر ڕووداوی مێژوویی گرنگدا دێ، بە تایبەتیش لە کۆتاییەکانی سەردەمی عوسمانیەکاندا، وەختێ سەرانی "ئیتیحاد و تەرەقی" بە ماسۆنیەت تاوانبار کران و بەوەی کە لە لابردنی سوڵتان عەبدولحەمیدی دووەمدا لەسەر حوکم لە ساڵی ١٩٠٩دا دەستیان هەبوو. هەروەها ناوی ماسۆنیەت لەگەڵ زایۆنیزم و یەهودیەتیشدا هاتووەو، پاشتریش لەگەڵ ئیسرائیلدا وەختێ لە ساڵی ١٩٤٨دا دامەزرا. تا ئەمڕۆش لە تورکیادا باس لەو پەیوەندییانە دەکرێ. زۆرجار ڕۆژنامەکانیش لە تورکیادا هەندێ هەواڵ و ڕووداو بڵاودەکەنەوە کە سەبارەت بە پەیوەندیی ماسۆنیەت بە زایۆنیزم و ئیسرائیلەوە دەدوێن.

لە گەڕانەوەیەکیشدا بۆ مێژووی بزاڤی ماسۆنیەت لە تورکیادا، جان ئەرباچ دەڵێت کە سەرەتاکەی دەگەڕێتەوە بۆ ساڵی ١٧٣٨ کاتێ لە ناوچەی "غەڵتە" دا لە

ئەستەمووڵ کۆڕێك دامەزرا. لە ساڵی ١٧٧٣یشدا لە شاری ئەزمیر کۆڕێکی دی دامەزرا. بەڵام یەکەمین کۆمەڵەی ماسۆنیی ڕاستەقینە لە ساڵی ١٨١٦دا دامەزرا، فەرمانڕەوای ئەوسای میسر حەلیم پاشا لەژێر ناوی "شوورای عالی عوسمانی"دا دایمەزراند. بەڵام ئەوەندەی نەبرد بە هۆی ناکۆکیەکانی سوڵتانەکانی عوسمانیەوە لەگەڵ خدیۆەکانی میسردا کۆمەڵەکە داخرا. دواتر بەردەوامبوو تا ٢٥ی حوزەیران/ یۆنیۆی ١٩٠٩کاتێ "برا" (هەروەکو ماسۆنیەکان خۆیان وای پێ دەڵێن) میر عەزیز حەسەن پاشا "شوورای باڵای میسر"ی کرد بە کۆڕی گەورەو ناوی نا "مەشرقی ئەعزەمی عوسمانی". لەگەڵ ئەم کۆڕەدا نزیکەی ٦٥ کۆڕی دی لە ناوچەکانی تری ئیمپراتۆریەتی عوسمانیدا دامەزران.

لەگەڵ بچووکبوونەوەی سنووری دەوڵەتی عوسمانی پاش یەکەمین جەنگی جیهانی، ژمارەی کۆمەڵە ماسۆنیەکان لە تورکیادا کەم بووەوە. لە ساڵی ١٩٢٦ یشدا ناوی "مەشرقی ئەعزەمی عوسمانی" گۆڕا بۆ "کۆمەڵەی باڵای تورکیا". لە ساڵی ١٩٣٥یشدا ٣٠ کۆمەڵەی ماسۆنی هەبوون، واتە لەو ساڵەدا کە ئەتاتورك تەکیەو خانەقا ئایینیەکانی داخست کە وڵاتیان تەنیبۆوە. ئەم هەنگاوەی ئەتاتورك لەلایەن ماسۆنییە تورکەکانەوە زۆر پشتگیری کرا، بە تایبەتیش ئەو کات وەزیری ناوخۆ "شوکری قایا" برا واتە ماسۆنی- بوو، هەروەها زۆر لەوانەش کە دەوری ئەتاتورکیان دابوو "برا" بوون. پاشان هەموو لەسەر ئەوە ڕێك کەوتن کە کۆڕە ماسۆنیەکان خۆیان دەسپێشخەری بکەن و چالاکیەکانی خۆیان ڕابگرن، تا بە مەبەستی سیاسی بەکارنەهێنرێن، ئەمەش لە بەیاننامەیەکدا لە ٩ی ت١/ ئۆکتۆبەری ١٩٣٥دا ڕاگەیەنرا. هێندەی نەبرد ماسۆنیەتی تورکی دوای ١٣ ساڵ لەژێر ناوی "کۆڕی ماسۆنیی تورکیا"و بە هەوڵەکانی "برا" میم کەمال ئۆکە چالاکیەکانی خۆی دەستپێکردەوە.

لەساڵی ١٩٥١دا "کۆڕی گەورە" دامەزرا و ماسۆنیەکان هەمان ئەو بینایانەیان بەکارهێنایەوە کە لە ساڵی ١٩٣٥دا هەیانبوو؛ بەو سیفەتەی کە ئەو کات کۆمەلەکانیان لەلایەن حکومەتەوە دانەخراوە.

بونیادی کۆمەلە ماسۆنیەکان

کۆرە ماسۆنیەکان لە تورکیادا نایاسایی و نهینی نین، بەلکو کۆمەلەی ماسۆنی وەکو تەواوی کۆمەلەکانی دی، لەلایەن یاساوە رێی پێدراوە. لە کاتیکا جاران کاری نهینی هۆیەك بوو بۆ پاراستنی گیانی ئەندامە ماسۆنیەکان؛ ئەوا ئەمرۆ هەموو "برا"یەك دەتوانێ بە ئاشکرا ماسۆنیەتی خۆی رابگەیەنیت.

کۆمەلەی ماسۆنیی تورکیاش دەرگای بەرامبەر هەموو پیاویك (نەك ئافرەت) والآیە کە ٢١ سالی تەواو کردبیت و "بە نیشتمان و خیزانەوە پابەند بیت و باوەری بە میللەت هەبێ و خاوەن رەوشتیکی جوان بیت و بە تاوانیك مەحکوم نەکرابیت"مایەی شەرمەزاری بیت" و بە ئارەقەی ناوچەوانی نانی خۆی پەیدا بکات و خاوەن هزریکی ئازادو رۆشنبیر بیت" وەکو پرنسیپەکانی کۆمەلەکە رایدەگەیەنیت.

ئەنجومەنیکی بەریوەبردنیش کۆمەلەکە بەریوە دەبات کە پێی دەوترێ "ئەنجومەنی گەورە" و هەر دوو سالٚ جاریك هەلدەبژیردرێ. سەرۆکی ئەنجومەنی بەریوەبردنیش بریتی‌یە لە "مامۆستای گەورە"، ئەندامانی ئەنجومەنەکەش بریتین لە"کارمەندە گەورەکان"

تازە ئەندامیش بەسێ پلەدا تیدەپەریت: شاگرد و یاریدەدەرو مامۆستا. "شاگرد" (بە تورکی: چیراك) ئەو کەسەیە کە "رێی ماسۆنیەت هەلدەبژیریت" و بە گویرەی پرنسیپە ماسۆنی و بنەما ئاکارییەکانی رەفتار دەکات و، خۆی لە هەلە پاك دەکاتەوەو هەولدەدات لە کەموکورتی و خەوشەکان خۆی بەدوور بگریت.

بەلاّم "یاریدەدەر" (بە تورکی: کالفا) هەولدەدات زۆر لە خودی خۆیەوە نزیك بیت و، سنووریك بۆ تەماعەکانی خۆی دابنیت و، ئەوەی پیویستە ئەوە فیر بیت تا لەناو خۆیدا بەدوا ریگای رەندیدا بگەریت.

"مامۆستا"ش (بە تورکی: ئوستاد) لە چوارچیوەی خۆشەویستیەکی برایانەدا دەیەویت لەگەلٚ خەلکیدا تەبابیت. ئەمەش پیویست بەوە دەکات چۆن مافەکانی خۆی بەلاوە مەبەستە، بەو جۆرەش مافەکانی خەلکی دی بپاریزیت و، هەولبدات ببیتە ئادەمیزادیکی نموونەییو، رەزامەندیی خەلك بەدەستبهینیت.

٨ هەزار ماسۆنی

لقەکانی کۆمەلەی ماسۆنی پییان دەوترێ "کۆر" و دەبێ هەر کۆریك لانی کەم لە ٣٠ "برا" پیکهاتبیت. ژمارەی ئەم کۆرانەش ئیستا لە تورکیادا نزیکەی سەد کۆرەو، ژمارەی ماسۆنی‌یە تورکەکانیش دەگاتە هەشت هەزار پیاو. وەکو هەموو کۆمەلەیەکی تریش هەر ئەندامیك مافی دەست لەکارکیشانەوەو جیابوونەوەی هەیە، هەروەها دەرکردنی ئەندامیش هەیە. لە بونیادە تەقلیدییەکەی ماسۆنیەتیشدا بەتەنها پیاوان هەن. بەرای ماسۆنیەکان هۆی ریگە نەدان بە ئافرەت بۆ بوونە ئەندام دەگەریتەوە بۆ بارودۆخی دژواری کارکردن لە رابردوودا. بەلام لەگەل ئەوەشدا هاوسەرانی ئەندامەکان لە کۆبوونەوەکانی کۆمەلەکەدا لەگەل میردەکانیاندا بەشداری دەکەن و لە هەندێ بواردا یارمەتییان دەدەن. بەلام بۆیان نی‌یە ببنە ئەندام لە کۆمەلەکەدا.

زۆر باسی ئەوەش دەکرێ کە هاوکاریی ماددی لە نیوان ئەندامانی ماسۆنیەتی تورکیدا هەیە، هەر بۆ نموونەش کاتێ "برا"یەك دەمرێ کۆمەلەکە بری ٣ ملیۆن و ٥٠٠ هەزار لیرەی تورکی (نزیکەی ٣٠٠ دۆلار) بە خیزانی کۆچکردووەکە دەبەخشێ.

ئۆندە ئاقتاچیش کە ماسۆنی‌یەکەو وەکو رۆژنامەوانیك لە سالانی ١٩٧٧تا ١٩٨٢ لە ئەسینا کاری دەکرد دەگیریتەوە کە لە رۆژانی سەرەتای کارەکەیدا لە ئەسینا پیویستی بە پینج هەزار دۆلار بوو تا ئۆتۆمۆبیلیك بکریت. مووچەکانیش لە تورکیاوە درەنگ دەگەیشتن. بۆیە بە ریکەوت ئەمە بۆ "برا"یەکی یۆنانی باسدەکات، ئەویش لە ماوەی شەوو رۆژیکدا ئەو پارەیەی بۆ پەیدا دەکات.

پەیوەندی لەگەل یۆنان و ئیسرائیلدا

ئەم هاوکارییە ماددییە تارادەیەکی زۆر مەسەلەی پەیوەندی لە نیوان کۆرە ماسۆنیەکانی جیهاندا دەوروژینیت. بە نیسبەت تورکیاشەوە، پەیوەندیی کۆری گەورەی ماسۆنیەکان بە کۆری ماسۆنیەکانی یۆنان و ئیسرائیلەوە.

ئۆندە ئاقتاچ کە پلەی "مامۆستای سرقایم" ی لە کۆری ماسۆنیی تورکیادا هەیە؛ ماسۆنییە تورکەکان بەوە تاوانبار دەکات کە "خائینی نیشتمانن" و بەرژەوەندییەکانی ماسۆنیەت دەخەنە سەروو بەرژەوەندییەکانی تورکیاوە. هەربۆیە ئاقتاچ دەستی لەکارکیشایەوە؛ دوای ئەوەی هەستیکرد "ئەندامیتییەکەی بێ سوودە" و بەمجۆرەش ڕووداوەکە دەگیریتەوە:

"لەنیوان سالانی ١٩٧٧ و ١٩٨٢دا لە ئەسینا نوینەری ڕۆژنامەوانی بووم، لەوێ لەناو هەر ئۆتۆمۆبیلیکی تاکسیدا کە سەردەکەوتم نەخشەیەکی قوبرسم دەبینی کە تیایدا لە ناوچەی تورکەکانەوە لە باکوورەوە خوین دەرژیتە ناو باشوورەوە، لەژیر وینەکەشدا نووسراوە "لەبیرمان ناچیتەوە". هەمان وینەم لە گۆڤاری Psigorasدا بینی کە کۆری گەورەی یۆنان دەریدەکات. ماسۆنییە یۆنانیەکان پروپاگەندەیان بۆ مەسەلەی قوبرس دەکرد و دەیانویست لە بانکدا حیسابیك بۆ کۆکردنەوەی پارە بۆ "مەسەلەکە" بکەنەوە. لە کاتیکا بەپێی پرنسیپەکانی ماسۆنیەتی جیهانی، کارکردن لە سیاسەتدا تاوانە."

ئاقتاچ دواتر دەلیت کاتێ گەرایەوە بۆ تورکیا مەسەلەکەی بۆ "مامۆستای گەورە" بەرزکردەوە، بەلام لە وەلامی مامۆستا سەری سوورما وەختێ وتی: "بۆچی بەشتی هیچەوە خۆت خەریك دەکەیت؟" ئەمەش واتە هەولی شاردنەوەی چالاکیی "ناسیونالیستیانە"ی ماسۆنییە یۆنانیەکان لەسەر حیسابی بەرژەوەندییە ناسیونالیستیەکانی تورکیا. ئاقتاچ جەخت لەوە دەکات کە ئەزموونی لە بواری دیپلۆماسیدا ئەوەی بۆ سەلماندووە کە کۆری گەورەی تورکیا بەرژەوەندییەکانی ماسۆنیەت دەخاتە سەروو بەرژەوەندییەکانی دەولەتەوەو، هەروەها پەیوەندی لە نیوان کۆرە ماسۆنیەکاندا لە جیهاندا نەگۆرە، چونکە ئاقتاچ خۆی کە لە کۆری ماسۆنیی تورکیادا ئەندام بوو، لە کۆری "پارثنیون"لە ئەسیناشدا بۆ پلەی "مامۆستا" بەرزکرایەوە. بەم بۆنەیەشەوە لە ئەسینادا ئاهەنگ سازکرا. هەروەها کاری ماسۆنیانەی لە ئەسینادا لەرێی کۆری ماسۆنیی یۆنانەوە بەردەوام بوو. ماسۆنییەکی تری تورکیش لایەنیکی تری پەیوەندیی نیوان ماسۆنییە تورکەکان و ئیسرائیل ئاشکرا دەکات.

ئـەوەتانێ "یۆجیـە قـاترجی ئۆغلـۆ" کـە لـە وەزارەتـی تەندروسـتی‌ی تورکیـادا فەرمانبـەر بـوو، پیشـتریش لـە رادیـۆو تەلـەفزیۆنی تورکیـادا کـاریدەکرد دەلیـت ماسۆنیەکانی تورکیا سویندی دلسۆزییان بۆ ئیسرائیل خواردووە. قاترجی ئۆغلۆ کە بیست ساڵ زیاتر لە ماسۆنیەتدا خزمەتی کردووە و پلەکەی چواردەیە دەلیت هەندێ لـە ماسـۆنی‌یە تورکـەکان لـە هـەمانکاتدا لـە کـۆرە ماسـۆنیەکانی ئیسـرائیلدا ئـەندامن. قاترجی ئۆغلۆ کە وینەیەك دەکات بە بەلگە بۆ قسـەکەی لـەو بروایەدایـە کـە جـاك قەمحی پیشەنگی جوولەکەکانی تورکیا (کە ژمارەیان نزیکەی ٢٦ هەزارە) کە لە ك٢/ ینایـەری ١٩٩٣دا لـە ئەستەمووڵ خـەریکبوو تـیرۆر بکـرێ، لـە هـەمانکاتدا سـەرۆکی کـۆری "نـوور" ە لـە تەلئـەبیب، بـەمجۆرە ئـەو سـویندی بـۆ دەولـەتی ئیسـرائیل خواردووەو، ئەمەش سەرپیچیکردنە لە یاسای کۆمەلەکان لە تورکیادا.

ماسۆنیەت و ئەتاتورك

مستەفا کەمال ئەتاتورك لای ماسـۆنی‌یە تورکـەکان تـا رادەی پەرستن پلـەو پایـەی بەرزە. ئـەتاتورك لای ئـەوان "گـەورەی گەورەکانمانـە" کـە تەکیـەو خانـەقا ئـایینی و ئیسلامیەکانی داخست. ماسۆنی‌یە تورکەکان ساڵانە لە ٢٩ی ت١/ ئۆکتۆبـەر (جـەژنی نیشـتمانی‌ی تـورك) و لـە ١٠ی ت٢/ نۆڤەمبـەر (یـادی کۆچـی دوایـی ئـەتاتورك) دا سـەردانی گۆرەکـەی دەکـەن. لـە ٢٩ی ت١/ ئۆکتۆبـەری ١٩٩٣دا، "کـۆری ماسـۆنی‌یە تورکـەکان" بـە رابەرایـەتیی "مامۆسـتای گـەورە" جـان ئاربـاچ سـەردانی گـۆری ئەتاتورکیان کردو ئارباچ ئەم وتەیەی لە دەفتەری میوانەکاندا نووسی:

"ئەی ئەتاتورکی نەمر، ئەی مایـەی بوونمـان، وا لـە یـادی حـەفتا سالەی کۆمـارە عیلمانیەکـەماندا، کـە ئاسـەواری دانسـقەی تۆیـە، ئیمـەی ماسـۆنی‌یە تورکـەکان هاتووینەتە لات، ئیمە کە بەردەوام لەگەلتا دەژیـن، وا ئـەمرۆش دووپـاتی دەکەینـەوە کە هەرچیەك رووبدات ئیمە ریگاکەی تۆ بەرنادەین. ئەرکی پیرۆزی ئیمـە ئـەوە دەبیـت

بەرۆحمان ئەو ڕووناكی‌یە بپاریزین كە تۆ هەلتكردو بەرەو پاشەڕۆژی بەرین. لەگەڵ ریزی بێ‌پایانماندا".

لە ١٠ی ت٢/ نۆڤەمبەری ١٩٩٣یشدا ماسۆنیەكان هەموو بە یەكەوە سەردانی گۆڕەكەی ئەتاتوركیان كردو، ئەو كات ئۆندە ئاقتاش كە دواتر وازی لە ماسۆنیەت هینا، لە دەفتەری سەردانەكاندا وەكو ماسۆنی‌یەك ئەمەی نووسیی:

"ئیمە لەو زانست و كتیب و پرنسیپانە لانادەین كە بە پیرۆزیان دەزانین. دریژە بەو ئۆپەراسیۆنەش دەدەین كە بە "هاتای" (یان "خەتای" واتە لیوای ئەسكەندەرون) دەستیپیكرد، بەبێ ئەوەی موسڵ و كەركوك (لە عیراق) و دوانزدە دوورگەكە (كە لە دەریای ئیجەن و سەربە یۆنانن) لە یاد بكەین. ئیمە ئامادەین لەو ریێەی تۆدا گیانمان بەخت بكەین. لەبەرئەوە لە ئارامگاكەتدا ئاسوودە بە".

ئەم ئاقتاشە پاشتر ئەو رستە بەناوبانگەی خۆی وت: "من زۆر پەشیمانم لەوەی ماسۆنی بووم".

لە سەردەمی ئازادی و دیموكراسی و هەرەسی ئایدیۆلۆژیاكان و، باڵا دەستی‌ی سیستمی جیهانی خۆرئاوادا؛ دەشێ برا‌ڤە ماسۆنیەكان جەسوور تر بن لە كاری ئاشكرادا و ئەمەش بەو قۆناغە نوێ‌یەدا دیارە كە ماسۆنی‌یە توركەكانی پیایدا تیدەپەرن. بەڵام ئەو ڕۆڵەی كە برا‌ڤە ماسۆنیەكان لە میژووی نوێ‌و هاوچەرخدا بینیویانە و، بە تایبەتیش هیندەی پەیوەندیی بە میژووی عوسمانی و عەرەبەوە هەیە؛ هیشتا بە تەواوەتی پەردەی لەسەر هەلنەمالراوەو تا ساڵانیكی زۆر بواری هەلكۆلین و پشكنینی تیا دەبیت. گەر ئاشتی‌ی عەرەب-ئیسرائیل بیتە دی؛ دەشێ بارودۆخیكی بابەتی برەخسینێ بۆ هەلمالینی پەردە لەسەر گەلێ نهینی‌و شتی شاراوە، بە تایبەتیش ئەو شتانەی پەیوەندییان بە ماسۆنی‌یە عەرەبەكانەوە هەیە. ئیدی گەر بژیت دەیبینیت.

٣-"شالوم" حالەتیك له رۆژنامەیەكدا

گەر یەكیك بیەویت ناونیشانی رۆژنامەیەك یان گۆڤاریك بدۆزیتەوە، ئەوا بەهۆی ئەو تابلۆیەوە كەبەسەر بیناكەوە هەلدەواسریٚ یان بەرووی دەروازەكەیەوە، دەتوانیٚ بیدۆزیتەوە، بەلاٚم زۆربەی دانیشتووانی شەقامی "عەتیە" كە شەقامیكی تەسكەو دەكەویتە گەرەكی "تەشویقیە"وە لە ئەستەموولٚ رەنگە نەزانن كە لە نهۆمی سەرەوەی بینای كۆنی "بۆلار"دا نووسینگەی رۆژنامەیەك هەیە. تەنانەت لە تابلۆی سەر دەرگاكەشیدا ناوی رۆژنامەكە نییەو تەنها ناوی ئەو كۆمپانیایە هەیە كە دەریدەكات، ئەویش كۆمپانیای "گوزلەم" (GOZLEM)ە.

ئەو رۆژنامەیەش رۆژنامەی "شالوم"ە كە زمانحالیكی نارەسمیی جوولەكەكانە لە توركیا كە ژمارەیان خۆی لە ٢٥ هەزار كەس دەدات و زۆربەیان لە ئەستەموولٚ نیشتەجین. ئەمانە پاشماوەی دەیان هەزار جوولەكەن كە دوای كەوتنی ئەندەلوس لە سالی ١٤٩٢دا بە ناچاری ئیسپانیایان جیهیشت و، دادگاكانی پشكنینی مەسیحی پییان راگەیاندن كە یان دەبیٚ ببنە مەسیحی و یان دەبیٚ ولاٚت جیٚبهیلن، ئیدی ئەوەبوو زۆربەیان كۆچیان هەلبژارد بەرەو ئەورووپاو، بە تایبەتیش بەرەو ئیتالیاو، گەلیكیان لە سەرەتای ناوەراستەكانی سەدەی شانزدەدا گەیشتنە ئاستانەی پایتەختی دەسەلاٚتی عوسمانی.

دەولەت دەرگاكانی بۆ خستنە سەر پشت و، ئەمەش بووە هۆی ئەوەی پلەو پایەی بەرز بەدەستبهینن. بۆ پیناسەكردنی "شالوم" لەلاپەرەی یەكدا هاتووە كە "هەفتەنامەیەكی سیاسی و رووناكبیرییە" هەموو رۆژانی چوارشەممەیەك دەردەچیت، وینەی كۆتریكیشی تیایە كە بە دەنووكی چلە زەیتوونیكی گرتووە وەكو سیمبولیك بۆ ناوی رۆژنامەكە واتە "ئاشتی"، كە بە عیبری پیٚی دەلین "شالوم".

لە هۆلی بچووكی چاوەروانیدا، كۆمەلیك كتیب و بلاٚوكراوەی تایبەت بە جوولەكە توركەكان و ئیسرائیل بە زمانی توركی و ئینگلیزی لەسەر رەفەكان دەبینریٚ. دەشیٚ

ئەوە نیشانەیەك بێت بۆ وابەستەیی جوولەكە توركەكان بە دەولەتی ئیسرائیلەوە؛ یان حەزو ئارەزوویەكی زۆر بۆ پاراستنی تایبەتمەندیتیەكانی جوولەكە لە تەواوی دونیادا، كە ئەمەش بووەتە هۆی نەتووانەوە یا تێكەڵ نەبوونی تەواویان لەگەڵ ئەو گەلانەدا كە لەناویاندا ژیاون. لێكدانەوەی یەكەمیان بێ بناغە نیە كاتێ دەبینین باری سیاسی لە ئیسرائیل و پەیوەندییەكانی نێوان توركیاو ئیسرائیل رووبەرێكی زۆری رۆژنامەكە دەگرن. هەروەها لێكدانەوەی دووەمیش جێی خۆی دەگرێت وەختێ دەبینین رۆژنامەكە لەهەر ژمارەیەكیدا لاپەرەیەك یان دوو لاپەرە بۆ زمانی یەهودیی ئیسپانی (Judeo-Espanyol) تەرخاندەكات، كە تا ئیستاش هەندێ جوولەكەی تورك قسەی پێدەكەن، ئەم زمانە كاریگەریی ئەو زمانانەی بە سەرەوەیە كە لە دەوروبەری توركیان، وەكو توركی و یۆنانی.

ئەوەی لە مێژووی رۆژنامەی "شالوم"دا جێی سەرنجە؛ ئەوەیە كە بە بەراورد لەگەڵ زۆربەی رۆژنامەكانی تری توركیادا زوو دامەزراوەو، هەروەها هاوكات بووە لەگەڵ دامەزراندنی دەولەتی ئیسرائیلدا. جوولەكە توركەكان لە مێژووی خۆیاندا گەلێ رۆژنامەیان دەركردووە، بەلام رۆژنامەی "شالوم" و كاتی دەرچوونی لە ١٩٤٧داو بەردەوامبوونی تا ئەمرۆ گوزارشت لە شتێكی دیكە دەكات. ئەم رۆژنامەیە ئەفرام لیۆن دایمەزراند بە مەبەستی گەیاندنی زانیاری بەو جوولەكە توركانەی بە زمانی توركی دەدوین. تا سالی ١٩٨٣، واتە كە نەخۆشی پەكیخست هەر خۆی دەریدەكرد. دوای ئەوەی بۆ ماوەی سێ مانگ وەستا، سەر لەنوێ دەستی بە دەرچوون كردەوە؛ بەلام ئەمجارەیان بە كۆمەڵ دەركرا نەك تاقە كەسێك لە دەركردنی بەرپرسیار بێت. بۆ ئەم مەبەستەش كۆمپانیای "گوزلەم" ی چاپ و پەخش كە خاوەنەكەی كابرایەكی جوولەكەیە "ئیزیدر باروٚخ" كارەكەی گرتە ئەستۆ، سەرنووسەرەكەشی سیلڤیۆ ئۆفادیایە كە لاویكی كراوەو راشكاوەو جەخت لە پابەندبوونی خۆی بە نیشتمان واتە بۆ توركیای دایك دەكاتەوە، سەرباری هەموو ئەو ئاسانكارییانەی ئیسرائیل بۆ ئەو جوولەكانەی دابین دەكات كە لە جیهانەوە بەرەو ئیسرائیل كۆچ دەكەنەوە. شتێكی سەیریش بوو كاتێ ئۆفادیا ئەوەی دركاند كە بەشێكی زۆری جوولەكە توركەكان زمانی عیبری نازانن. بەلام وتی كە تاقە قوتابخانەی جوولەكە كە لە ئەستەموولەو لە ئەزمیر لقی هەیە، ئیستا هەفتانە شەش سەعات وانەی زمانی عیبریی تیا دەوترێتەوە. ئەوانەش كە هێشتا زمانی یەهودیی ئیسپانییان لەبیر نەچۆتەوە؛ بەلام كەمێك بە قورسی پێی دەئاخڤن؛ ڕێژەیان دەگاتە

١٠٪ یـــان ١٥٪ی جوولەکـــەکانی تورکیـــا، رۆژ بـــە رۆژیـــش ژمـــارەی ئەمانـــە لـــە کەمبوونەوەدایە لەبەر نەبوونی خوێندن بەو زمانـە یـان نـەبوونی کتێبـی ڕێزمـان و کەمی بەکارهێنانی زمانەکە خۆی لە هەندێ ناوچەی بەلقاندا.

لە سیلڤیۆ ئۆفادیا دەپرسین بۆچی ڕۆژنامەکە هەفتانە دەردەچێت نەك ڕۆژانە، لە وەڵامدا دەڵێت کاتی خۆی ئەزموونی دەرکردنی ڕۆژنامەی ڕۆژانە بە زمانی تورکی و سەبارەت بە جووە تورکەکان، یان ڕۆژنامەی تری ئەرمەنی و یۆنانییەکان هەبووە. ئەمرۆش دوو ڕۆژنامە هەن کە بە زمانی یۆنانی و ئەرمەنی دەردەچن. بەڵام بەهەزار حاڵ یەکی ٧٠٠ تا ٨٠٠ دانەیان لێ بڵاودەبێتەوە. مەبەست لە دەرکردنی ئەم ڕۆژنامانەش بۆ کەمایەتییە ناموسلمانەکان سەر لەنوێ بڵاوکردنەوەی ئەو وتارانەیە کە لە ڕۆژنامە تورکیە ڕۆژانەکانی وەکو ڕۆژنامەی "حورییەت" و هی تردا بڵاو دەبنەوەو ئەوان لێی تێناگەن. بەڵام بۆ جوولەکە تورکەکان سوودیکی نییە؛ چونکە هەموویان زمانی تورکی دەزانن و ڕۆژنامە ڕۆژانە تورکیەکان دەکڕن، بۆیە ئاسان نییە ڕۆژنامەیەکی ڕۆژانە دەربکرێ، چونکە توانای بەرهەمهێنانی هەوالیش نییە. لێرەوە ئۆفادیا دەڵێت بایەخ بە هەواڵەکانی جوولەکە لە تورکیاو ئیسرائیل و جیهاندا دەدەن.

ئەوانەی "شالوم" دەخوێننەوە کێن و سەر بە توێژیکن؟

ئۆفادیا لە وەڵامدا دەڵێت: چوار هەزار و دووسەد بەشدارمان لە ڕۆژنامەکەدا هەیە، حەوتسەدیان لە دەرەوەی تورکیایە، لە ئەمریکاو ئیسرائیل و فەرەنساو سویسراو ئیتالیا و ئینگلتەرە و هتد. باقییەکەی لەناو تورکیادایە، ٢٥٠ی بۆ دەرەوەی ئەستەمووڵەو ئەوەی تریشی کە دەمێنێتەوە واتە ٣٥٠٠ دانە هی بەشدارانی ناو شاری ئەستەمووڵە. وا مەزەنەش دەکرێ کە ٧٪ یا ٨٪ی بەشدارەکانی ئەستەمووڵ جوولەکە نەبن. دەشێ ئەم بایەخدانەش لە ئەنجامی ئەوەوە هاتبێت کە خەلکانێك هەن دەیانەوێ هەندێ زانیاریی مێژوویيان سەبارەت بە جوولەکە هەبێت، بە تایبەتیش پاش دامەزراندنی "مەلبەندی پێنجسەدەمین ساڵ" (کە لە ساڵی ١٩٩٢دا دامەزرا بە بۆنەی یادی پێنجسەد ساڵەی کۆچی جوولەکەوە لە ئیسپانیاوە بۆ دەولەتی عوسمانی). بەڵام لە دەرەوەی تورکیادا ئەوەی جێی سەرنجە ئەوەیە کە

لاپەرە یەهودی-ئیسپانی‌یەکەی رۆژنامەکە لە هەندێ زانکۆی ئەورووپیدا دەخوێنرێ. هەروەها لە هەندێ زانکۆی ئەمریکاشەوە بەشدار هەن. دیسانەوە لەناوەوەی تورکیاشدا هەندێ بزاڤی ئیسلامی‌ی تورکی توندرەو هەن کە لە رۆژنامەکەماندا بەشدارن، وەکو رۆژنامەی "زەمان"ی ئیسلامی.

لێ دەپرسین سەبارەت ژمارەی ئەو کەسانەی لە ئیسرائیلەوە بەشدارییان لە رۆژنامەکەدا کردووە، لە وەڵامدا دەڵیت نزیکەی ٢٥٠-٣٠٠ کەسن، کە زوربەیان جوولەکەی بە ئەسڵ تورکن کە زمانی تورکی دەزانن. بەڵام لە وڵاتە عەرەبییەکانەوە تەنها بەشداریك هەیە کە ئەویش لە لوبنانە.. کاتیك چاویکی خێراش بە رۆژنامەکەدا دەخشێنین، دەبینین زۆربەی ئەوانەی تیا دەنووسن، جگە لە دووسێ ناو، بریتین لە جوولەکە تورکەکان، هەروەها هەندێ لەو وتارانەی کە نووسەرە تورکەکان لە رۆژنامە تورکییەکانی تردا دەینووسن و پەیوەندییان بە جوولەکە یان ئیسرائیلەوە هەیە دیسانەوە بڵاو دەکرینەوە.

لەم رۆژنامەیەدا تیمیك لە نووسەرانی جوولەکەی تورك کاردەکەن. تیاشیدایە جوولەکە نی‌یە، موسلمانە، میژوونووس یان رۆژنامەوانەو خەلکی ئەزمیرو ئەنقەرە یا ئەستەمووله. ئۆفادیا دەڵیت "گرنگ گروپەکە نی‌یە؛ بەلکو بابەتەکە".

ئۆفادیا نکوولی لەوە دەکات رۆژنامەکە لەلایەن ئیسرائیلەوە پشتگیریی لێ بکرێ. بگرە نکوولی لەوە دەکات تەنانەت لەلایەن جوولەکە تورکەکانەوە یان هەر گروپیکی تریشەوە پشتیوانیی لێ بکرێ. وەکو پیشتر وترا رۆژنامەکە لەلایەن کۆمپانیایەکی تایبەتی‌یەوە دەردەکرێ کە ئەویش کۆمپانیای "گوزلەم"ەو پارەی بەشدارەکان پشتیوانیتی. بەڵام ئۆفادیا باس لە "کاریگەرییەکی مەعنەوی"ی ئیسرائیل دەکات پاش سەرکەوتنی لە جەنگەکەی ١٩٦٧داو "بەهیزکردنی پیگەی نیو دەولەتی‌ی، بووە هۆی بەهیزکردنی پیگەی جوولەکە تورکەکان لە تورکیاداو، وایان لێهات رۆلیان پەیدا کرد. کاتێ بالویزی نوێی ئیسپانیاش بۆ تورکیا دیت سەردانمان دەکات، لەبەرئەوەی کەلتوریکی هاوبەش لەنیوان جوولەکەکانی ئیسپانیادا هەیە. جگە لەوەی لەگەڵ بالویزی ئیسرائیلدا لە تورکیادا چاوپیکەوتنمان دەبیت. هەرچۆن بۆ نموونە وەختێ بۆ فەرەنسا دەچم، لەوێ سەردانی بالویزخانەی تورکیا دەکەم". هەروەها ئۆفادیا سەبارەت مەسەلەی نیشتمانپەروەری و دووفاقیتی (ئیزدیواجیەت) دەدوێ و

دەلیت هەر جوولەکەیەك بگریت دەتوانیّ بگەریتەوە بوّ ئیسرائیل و رەگەزنامەی ئیسرائیلی وەربگریت، بەلاّم "ئیمە بەر لە هەر شتیك تورکین، ئینجا جوولەکە یا موسلمانین".

کاتیکیش لییدەپرسین کویّ بە نیشتمانی دایك دەزانیت، تورکیا یان ئیسرائیل؟ ئوّفادیا لە وەلاّمدا دەلیت: "تورکیا. هەست و سوّزم و خویندنم لە تورکیاو بە زمانی تورکی بووە. لە مالەوەش هەموو خوو و هەلسوکەوتیکمان تورکانەیە.." هەمان ئەم پرسیارە سەبارەت بە شوناسی جوولەکە تورکەکانیش وروژینرا وەختیّ هەولی تیروّری رابەری گروپی جوولەکەکان لە ئەنقەرە درا کە ناوی پروّفیسوّر یوّدیوّروّم بوو و لە زانکوّی "حاجە تەپە" ماموّستا بوو، هەولی تیروّرکردنەکەشی لە ناوەراستی حوزەیران/ یوّنیوّی ١٩٩٣دا درا، لەم بارەیەوە یوّروّم وتی کە کوری بنەمالەیەکە ٥٠٠ سالە لە تورکیادا دەژین: "لە ئەنقەرە لە دایکبووم، بە ریکەوت ئاییینی من جوولەکەیە. نکوولی لە ئاییینەکەم ناکەم، بەلاّم من شانازی بەوەوە دەکەم کە بەشیکم لە میللەتی تورك. من خزمەتی ئەم میللەتەم کردووەو لە پیناوی پیشکەوتنیدا تیدەکوّشم. وەکو مروّڤیکیش کە لە بواری ئابووری و فیرکردندا روّلی خوّم بینیوە دەزانم کە مافی خوّم و هی خیزانەکەشمە کە لەسەر ئەم خاکە بژین. باپیرەشم لە دایکمەوە لە چاناق کالەدا شەهید کرا" (لەکاتی جەنگی رزگاریخوازیی نیشتمانی و پاش یەکەمین جەنگی جیهانی).

بەردەوام ئەم جوّرە رووداوانە بە پەیوەندیی جوولەکە تورکەکان بە ئیسرائیلەوە دەبەسترینەوە. بەلاّم دوای دەسپیکردنی پروّسەی ئاشتی لەنیوان عەرەب و ئیسرائیلدا ئەم گومانانە کالّ بوونەوە.

سیلڤیوّ ئوّفادیاش ئەمە دەسەلمینیتەوە کاتیّ نکوولی لەوە دەکات لەلایەن بزاڤە ئیسلامییەکانەوە لە تورکیادا هەرەشەی لی کرابیت.

وەختیّ لە هەلبژاردنەکانی شارەوانیی ٢٧ی ئادار/ مارسی ١٩٩٤یشدا حیزبی "رەفاە" بە زوّرینەی دەنگ بردییەوە، ئوّفادیا یەکیك بوو لەو دە روّژنامەوانەی بوّ یەکەمین کوّنگرەی روّژنامەوانی بانگ کران کە "رەفاە"پاش سەرکەوتنی بەدەستیهینا. هەر چوّن سەرانی "رەفاە" بە بوّنەی جەژنی فصح ی جوولەکەوە دەچنە کەنیشتەو هەروەها بوّ پیروّزبایی دەچنە مالی ئوّفادیاش.

لیرەشدا ئەو پرسیارە دیتە پیشێ کە ئۆفادیا سەبارەت بۆچوونی بۆ گۆڕانی پەیوەندییەکان دەیکات لە نیوان ئیسرائیل و تورکیادا کاتێ "رەفاە" دەسەلآتی گرتە دەست، ئەوە دەلیت: "پەیوەندییەکان لاواز دەبن. گەرچی ئەو دەسەلآتەی ئیستا لە روانگەی بەرژەوەندیی تورکیاوە پەیوەندیی لەگەلْ ئیسرائیلدا بەستووە. کاتی چیللەر (سەرۆکی حکومەتی پیشوو)یش سەردانی ئیسرائیلی کرد؛ بۆ فەلەستین و میسریش چوو". ئۆفادیا نیگەرانیی خۆی لەوە پیشان دەدات کە ئیسلامییەکان دەسەلآت بگرنە دەست "نەك بەو سیفەتەی کە جوولەکەیە، بەلکو وەکو علمانییەك. لیرەشدا دەبێ لە گۆشە نیگایەکی سیاسییەوە نەك ئاینییەوە، لە گۆشە نیگایەکی دیموکراسییانەوە بروانینە مەسەلەکە. چونکە ریبازی سیاسی، نەك ئاین، پەیوەندیی نیوان خەلك دیاریدەکات." گەرچی پەیوەندییە ئابوورییەکانی نیوان تورکیا-ئیسرائیل بەرادەیەکی زۆر نییەو، قەوارەی بوودجەی بازرگانیی لەنیوان ئەو دەولەتەدا ناگاتە ٢٥٠ ملیۆن دۆلار سالآنە، بەلآم کەرتی گەشتوگوزار لەم ریسایە بەدەرەو ژمارەی گەشتیارەکانی ئیسرائیل بۆ تورکیا نزیکەی ژمارەی گەشتیارەکانی ئەلمانیایە. لە کاتیکا ئۆفادیا ژمارەی گەشتیارەکانی ئیسرائیل بۆ تورکیا بە سێسەد هەزار گەشتیار دەخەملینیت لە سالیکدا، بەلآم ئەو ژمارەیەی رۆژنامەی "شالوم" لە ژمارەیەکیدا بلآویکردۆتەوە ئاماژە بەوە دەدات کە لە چارەکی یەکەمی سالی ١٩٩٥دا بە ریژەی ٣٣,٩٪ لە چاو چارەکی یەکەمی سالی پیشوویدا گەشتیاری ئیسرائیلی بۆ تورکیا زیادی کردووە. هەر لە مانگی نیسان/ ئەپریلی ١٩٩٣دا نزیکەی ٢٣ هەزار گەشتیاری ئیسرائیلی بەرامبەر ٢٥ هەزار گەشتیاری ئەلمانی بۆ تورکیا هاتبوون. دیدارو یەکتر بینینە سیاسییە راستەوخۆکانی نیوان سەرانی تورکیاو ئیسرائیلیش زیاتر هانی کەرتی گەشتوگوزاریدا. ئۆفادیا دەلیت زیادبوونی ژمارەی گەشتیارە ئیسرائیلیەکان بۆ تورکیا ژمارەیەکی زۆر لە کارگوزارە تورکەکانی لە شوینە گەشتوگوزارییەکان بە تایبەتیش لە ئەنتالیا هان دا بەرەو دەریای ناوەراست بچن تا فیری زمانی عیبری بن.

بۆ ئەو مەبەستەش ژووری بازرگانیی ئەنتالیا خولیکی فیربوونی زمانی عیبریی کردەوە. هەروەها ئۆفادیا دەلیت زۆربەی فرۆشگاو موغازەکان لە ئەنتالیادا تابلۆی دوکانەکانیان بە عیبری دەنووسن و پرن لە گەشتیارو بازرگانی ئیسرائیلی، هەروەکو

چۆن ناوچەی "عوسمان بیگ" لە ئەستەمووڵ پرە لە بازرگانی عەرەب. کۆمپانیای "گوزلەم"یش کە رۆژنامەی "شالوم" دەردەکات، بە راستی بیر لە کردنەوەی خولی فیربوونی زمانی عیبری دەکاتەوەو، بۆ ئەو مەبەستەش چاوەریێ رەزامەندیی وەزارەتی رۆشنبیریی تورکیایە.

لە پانۆرامایەکی خیرایی پەیوەندیی جوولەکە تورکەکان بە سەرانی تورکیاوە؛ ئۆفادیا دەلیت؛ جوولەکەکان لە حیزبە راسترەوەکانی وەکو "ریگای راست"و "نیشتمانی دایك" ەوە نزیکترن، "گەرچی جیاوازیی گەورە لەنیوان حیزبەکانی راست و چەپدا لە تورکیا نەماوە". لەگەڵ ئۆزالدا "کرانەوە بە رووی جوولەکە تورکەکاندا دەستپیکرد لە سەردەمی کرانەوەی تورکیادا بە رووی جیهاندا.. لەهەر روویەکیشەوە بنوارین، ئۆزال لە هەموو سەرکردەکانی دی زیاتر کەسیتییەکی فرەلایەن بوو. لەسەریکەوە پیاویکی ئاییندار بوو، لە سەریکی تریشەوە لەهەموو ئەوانی تر لیبرالتر بوو. بە ئاسانی توانیی هەموو شتیکی توند رەوانە ئەنجامبدات و تیاشیاندا سەرکەوتوو بوو". هەروەها ئۆفادیا دەربارەی چیللەر دەلیت: "شتی زۆر خراپی نەهینا، بەلام باری حیزبی باش نییە". ئۆفادیا لەو باوەرەشدایە کە کیشەی کورد لە تورکیادا بە چەك چارەسەر ناکریێ، بەلکو دەبیێ ئەو چارەسەرە سیاسی و گشتگیر بیت، چ لە رووی داننان بە کەلتووری کوردەکانداو، ئامادە سازی بۆ بووژاندنەوەی ئابووری. هەمان شتیش بە نیسبەت خۆرهەلاتی ناوەندو ناکۆکییەکانیەوە "گەر باری ئابووری لە غەززە باشتر بووایە، باری سیاسیش بە پیچەوانەی ئیستایەوە دەبوو".